

MAKKAI BÉLA

A MOLDVA-OLÁHORSZÁGI REFORMÁTUS MISSZIÓI EGYHÁZMEGYE A DUALISTA KORSZAKBAN*

A kezdetek

A Kárpátok hegyvonulata nemcsak a kontinens legrégebbi politikai határvonala, de egyúttal egy organikus *áteresztő hártya* is, amelyen keresztül oda-vissza irányban évszázadok óta zajlik az emberek, nyelvek és kultúrák megtermékenyítő cseréje. A székelység számára politikai változások, gazdasági válságok esetén a menekülés kézenfekvő iránya, vagy az érvényesülés lehetőségeit kínáló útvonal a hegygerincen túli világ. Az anyanyelvet és kultúrát, s általa a hovatartozás biztos tudatát megtartó *útravaló* a vallásos meggyőződés volt, amely a számkivetett bujdosókat avagy értékes katonanyagot élesen megkülönböztette ortodox befogadó közegétől.

Az átmeneti vándorok, s még inkább a végleges otthont keresők lelki vezetői katolikus, huszita (Huși), majd protestáns lelkészek voltak, amint azt a Szent Szövetség-i Európa létrejötte idején Bukarestben megalakult (1815. május 14.) református gyülekezeti közösség esete is példázza. Az alapító Sükei Imre tiszteletesre és utódaira azonban a hazai viszonyokhoz képest is szaporább teendő s fokozott politikai teher hárult.

A karakteresen nemzeti, de vallásos meggyőződésében is megrögzötnen szilárd román társadalom nem méltányolta a csillagos toronydísz a hamarosan megépülő református fatemplom csúcán, ahová így – kénytelen módon – kereszt-szimbólumot állítottak. A templom belső terében elhelyezett oltár, kereszt, és biblikus témájú olajfestmények ugyancsak utalnak a kényszerítő okok meglétére. A xenofób indulat megnyilatkozása mellett ugyanakkor említést érdemel a fejedelmi mecénások (Alexandru Suțu és Grigore Ghika) jóindulatú támogatása.¹

Míndemellert a 19. század első felében a vidéki szórványban is kiépült a reformátusság szerény intézményi háttere: Pitești-en és Ploiești-en templom, iskola, imaház és paplak, a moldvai Szászokúton iskola és paplak épült, s a két

* A szerző 2017-ben megjelenő kötete (*Székely-magyar „temető” – Ó-Románia. A regáti magyarság a dualizmus-kori nemzetpolitika látóterében*) egy fejezetének rövidített, átdolgozott változata.

¹ AUNER Károly: *A romániai magyar telepek történelmi vázlata*, Szent László Társulat, Temesvár, 1908.

nagy dunai kikötővárosban, Brăilán és Galați-on is elindult az anyanyelvű oktatás.² Az infrastrukturális beruházások nagyrészt a lelkeszi gyűjtőkörutak (például Konstantinápoly külképviseletein) eredményéből s a német (Gusztáv Adolf Egyesület), holland, svéd és magyar testvéregyházak támogatásából valósultak meg.³

Az alapokat a '48/49-es politikai emigráció tagjai szilárdították meg. Közülük is kiemelkedik Bem tábornok egykori huszára, Koós Ferenc (1828–1905), akinek szolgálata alatt 10 holdas temető-birtokkal, kőtemplommal, felekezeti tanodával gyarapodott a gyülekezet.⁴ A lelkesz a Hunnia olvasókör megalapításával a román ó-királyság legfontosabb magyar társadalmi szervezetének, a majdani Bukaresti Magyar Társulatnak az alapjait vetette meg. Koós vallásos és hazafias céllal magyar nyelvű újságot is alapított. A *Bukaresti Magyar Közlöny* (1860) kiadója és első szerkesztője lett.⁵

A lelkesz 17 vidéki településsel keresett és épített ki hitéleti kapcsolatot. A szórvány rendszeres pasztorálása azonban meghaladta erejét és lehetőségeit, így készséggel fogadta az erre elhivatottságot érző Czelder Márton ajánlközését.⁶ A Losoncról érkező missziói lelkesz – több iskola és egyházközség alapítója – öt éven át járta a vidéki magyar kolóniákat. Fáradtságot nem ismerő munkája és szervezőkészsége azonban túlzott becsvágygal párosult. A regáti magyar protestánsok püspökévé választását csak botrányos közjáték után sikerült megakadályozni,⁷ ami (az ellenszegülő Koóssal együtt) haladéktalan hazarendelését eredményezte. A vidéki közösségek szervezése így időre megtorpant.⁸

Pitești protestánsai azonban már Czelder idején templomépítő terveket melengettek.⁹ A vállalkozás sikerét azonban belső és a román hatóságokkal

² BÁNYAI László: A bukaresti magyar egyházzól, *Az Ige* [Kovácsna], 3/20. (1992), 7. p.

³ *Bukaresti Magyar Újság*, 1902. március 23.

⁴ *Uo.*

⁵ MAKKAJ Béla: Az első magyar nyelvű újság Ó-Romániában, *Pro Minoritate*, 2004. tavasz, 19–33. p.

⁶ *Bukaresti Magyar Közlöny*, 1860. november 17.

⁷ 1865-ben „missziói szent zsinatot” szervezett Bukarestben püspökké választatása szándékával. L.: OBERDING József György: *Az óromániai magyarság*, Pécs, 1940, 37–38. p.; NAGY Sándor: *A regáti magyarság. Tanulmány a havasföldi és moldvai szórványmagyarságról*, s. a. r., bev., jegyz. Nagy Csaba, Kalota Könyvkiadó – Zé Könyvkiadó, Kolozsvár–Sopron, 2000, 307. p.

⁸ 1869 júniusában – Koóssal együtt – távozott a román fejedelemségből; L.: NAGY: *i.m.*, 307. p. Koóst később kárpótolta az egyház, 1888-tól az Erdélyi Református Egyházkerület közgyűlésének világi tagjaként a romániai egyház képviselőjét látta el; L.: SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*, VI., Hornyánszky Nándor Könyvkiadó, Budapest, 1899, 947–953. p.

⁹ Kovács Zsigmond gondnok kezdetnek két harangot vásárolt, majd hatósági jóváhagyással (100 piastert saját adománnyal) széles körű gyűjtést kezdeményezett: *Bukaresti Magyar Közlöny*, 1860. szeptember 29. 2733 piastert gyűjtött, amit a buka-

támadt konfliktusok hátráltatták. Tomka Mihály (Károly?) pitești-i missziói lelkész 1875-ben a gyülekezeti iskolát hazafias buzgalmában azért záratta be, mivel ott a román nyelvet is oktatták. Németh Gábor kántor-tanító ugyan egy évvel később újraindította a tanodát, ezúttal azonban a román hatóságok vonták meg a működési engedélyét.¹⁰ Egy, a *Bukuresti Híradó*-ban megjelent olvasói levél Tomka ellentmondásos működését ekként értékelte: „Ide olyan emberek kellene, akik nem azért vannak itt, hogy a román bíróságoknak és a román közönségnek folytonos mulatságot szerezzenek, a magyarok között az egyenetlenség veszélyes magvát hintsék el. Fájdalom, a romániai misszionáriusban hiányzik a tapintat, ő nem közénk való.”¹¹ A református lelkész működésének sajnálatos *eredménye* éveig tartó háborúság és ürességtől kongó templom volt.¹² A zavart csak fokozta, hogy a szembenállást sem az erdélyi püspök, sem a konzisztórium nem tudta feloldani. Ezért tehette az idézett lap szerkesztője, Vándory Lajos azt a – sokak véleményét tükröző, sommás – kijelentést, hogy a református egyházi hatóságok a romániai hívekkel mit sem törődnek.¹³

S csakugyan megállapítható, hogy a hazai közvélemény s a kormányzat ekkoriban még nem ismerte fel a kivándorlás tömegessé válásának és várható nemzetpolitikai következményeinek jelentőségét. A tömbben élő, archaikus kultúrájú moldvai csángók és bukovinai székelyek *felfedezése* ugyan már megtörtént, a támogatások mégis igen szerény keretek között maradtak.¹⁴ A Magyarországi Református Egyház missziói programja ugyan elmozdulást jelent a külhoni magyar szórványok gondozásában, ugyanakkor megállapítható, hogy a helyismeretet és sok rugalmasságot követelő feladatra a meglévő szervezeti formák, anyagi és személyi feltételek még sok tekintetben elégtelenek voltak. Noha az idegenbe szakadt magyarság kapcsolattartását még így is tán a legsikeresebben az egyházi keretek biztosították. Ezt a tételt erősíti az őshonos csángók szívós vallásos hagyományőrzése, amivel évszázadokon át sikerült elhárítaniuk feloldódásukat a többségi nemzet tengerében. Az ortodox államegyház szellemi befolyásától jótékony távolságot tartó

restiek 620 piaszter 32 parával toldottak meg: *Bukuresti Magyar Közlöny*, 1860. november 17.

¹⁰ Tették mindezt a meghökkentő indoklással, hogy a külföldi (magyar) honpolgárok által fenntartott intézmény nem biztosítja a román államnyelv elsajátítását: *Bukuresti Híradó*, 1876. október 1.

¹¹ *Bukuresti Híradó*, 1877. március 20. – április 1.

¹² „Pitesten, hol Isten háza a zavar miatt mindig üresen áll, kell hogy egyszer már a rend és csend helyreállítsassék.” *Bukuresti Híradó*, 1877. május 15–27.

¹³ *Bukuresti Híradó*, 1877. március 20. – április 1. Gyárfás Albert bukaresti református lelkész mindenestre az erdélyi egyházkerületi gyűlésre azzal utazott Kolozsvárra, hogy kieszközölje a béke helyreállítását Pitești-en: *Bukuresti Híradó*, 1877. május 15–27. A béke csak 1878 karácsonyán állt helyre: *Bukuresti Híradó*, 1879. január 19.

¹⁴ MAKKAI Béla: Magyarság-gondozás Bukovinában, *Kisebbségkutatás*, 2000/3., 446–477. p.

külön egyházszerkezet kialakítása tehát fontos felekezeti, egyúttal nemzeti érdeknek számított, amelyet csak átmenetileg hátráltattak a személyes ambíciók és érdekelletetek.

1885 nyarán a *Bukaresti Közlöny* arról tájékoztatta olvasóit, hogy az erdélyi evangélikus/református egyházkerület május 28-ai közgyűlése Szász Domonkost választotta püspökévé, s egyben hitet tett az oláh-moldvai misszió egyházközségeinek önálló egyházmegyévé alakítása mellett.¹⁵ A terv megvalósulását további személyi változások is egyengették,¹⁶ s az új püspök 1887. évi vizitációja nyomán a romániai egyházszerkezet is megszilárdult.¹⁷ Az anyaországi főhatóság és a helyi gyülekezetek ellentétének mérséklődését mutatja, hogy a korábbi viszály egyik aktív szereplője, Beke József a békés építkezés útjára tért, amikor 1896-ban 4000 frankos alapítványt tett egy második református templom megépítésére.¹⁸

A külön romániai egyházmegye létrehozása a korábban az erdélyi egyházkerület brassói egyházmegyéjének kötelékébe tartozó regáti presbitériumok – mindenekelőtt a bukaresti – fokozott presztízsigényét volt hivatott kielégíteni, másrészt viszont a függelmi viszonyok módosulása ellenőrizhetőbbé is tette működésüket. Ez a kettős hatás érvényesült a bukaresti lelkész esperesi kinevezésével, illetve azzal, hogy az esperesi kerület főgondnoka az erdélyi egyházkerület közgyűlésének is tagjává vált.¹⁹ A kiegyensúlyozottabb hitélet kialakítására irányuló ezen lépések mégsem hoztak tartós eredményt. A bukaresti magyarság legnagyobb civil szervezetében, a Bartalus János református esperes²⁰ által elnökölt Bukaresti Magyar Társulatban a korábbi nézeteltérések ádáz felekezeti viszályá fajultak. A századfordulót tehát már nem a belső ellentétek, hanem felekezetközi viszályok jellemzik,²¹

¹⁵ *Bukaresti Közlöny*, 1885. június 2–14.

¹⁶ A terv egyik ellenzőjét, Láng Károly ploiești-i és missziói lelkészt a bukovinai Andrásfalva megválasztotta lelkészévé. Ezután éppen a nyakas bukaresti hívek szorgalmazták lelkészük esperesi rangra emelését. L.: *Uo.*

¹⁷ HENCZ Hilda: *Magyarok román világban. A Kárpátokon kívüli román térségben élő magyarok és a bukaresti magyar sajtó (1860–1941) / Maghiarii în universul românesc. Maghiarii din spațiul extracarpatic românesc și presa maghiară bucureșteană (1860–1941)*, Carocom '94 Kft., Bukarest/București, 2009, 22. és 24. p.; *Bukaresti Híradó*, 1885. június 7. és június 21.

¹⁸ Beke József elhunytával élete ellentmondásait villantja fel a cikkíró: *Bukaresti Közlöny*, 1899. október 17–29.

¹⁹ Emlékirat a romániai magyarok nemzeti szervezése tárgyában, 1901. július 12., Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára [a továbbiakban: MNL OL], K 26 Miniszterelnökségi iratanyag, 548. csomó 3879. 1901 XXXI. tétel, 811. alapszám.

²⁰ Bartalus János esperes 1882-től 1901-ig szolgált Bukarestben; L.: NAGY: *i.m.*, 308. p.

²¹ L. még: MAKKAJ Béla: *Határon túli magyar sajtó – Trianon előtt*, NMHH Médiatanács – Médiatudományi Intézet, Budapest, 2016; Uő.: *Székely-magyar „temető” – Ó-Románia*, kézirat.

amelynek háttérében egy hétfalusi evangélikus csángó – katolikus székely ellentét is meghúzódott.²²

Tovább lépés az anyaország támogatásával

A 19. század végén a 6000 főre tehető protestáns hívek szükségleteire egy lelkészi, egy segédlelkészi; s a 600 tanköteles oktatási igényeire tekintettel egy kántor-tanítói s három tanítónői állást létesítettek.²³ Ezek költségvetési fedezetét a magyar kormány biztosította, amely a kivándoroltak támogatását – „Az idegenben élő magyarság nemzeti gondozása” néven – egyházi keretek között szervezte meg.²⁴ Így lett a budapesti kormány által 1901-ben elindított titkos nemzetgondozási program egyik közreműködője a Magyarországi Református Egyház. Bartók György erdélyi püspök 1901 nyarán kapott felkérést arra, hogy a miniszterelnökségi forrásokból alapítson iskolákat, s gondoskodjék a szórványok pasztorálásáról.²⁵

A kormány szándéka a beolvasztó törekvéseknek kitett székely kivándoroltak nemzeti azonosságtudatának megóvása volt, ezért a miniszterelnökség arra utasította az akciót szervező két történelmi egyház képviselőit, hogy minden kallódó magyar tankötelest kölcsönösen *tereljjenek be* a legközelebbi magyar iskolába.²⁶ Érzékeny lelkiismereti kérdésről lévén szó ez az intézkedés is csak fokozta a felekezeti súrlódásokat²⁷ (noha a kormányzat igyekezett mérsékelni az ellentéteket).²⁸ A törvényszéki pereskedésig jutó erőfecsérlő viták egyik szomorú következménye a Bukaresti Magyar Társulat végleges kettészakadása lett.²⁹ Pedig a 19–20. század fordulójáig a regáti magyarság

²² *Romániai Hírlap*, 1909. január 17. és március 18.

²³ Emlékirat a romániai magyarok nemzeti szervezése tárgyában, MNL OL, K 26 ME 548. cs. 3879. 1901 XXXI. t. 811. asz.

²⁴ L.: MAKKAI Béla: *Végvár vagy hídfő? „Az idegenben élő magyarság nemzeti gondozása” Horvátországban és Bosznia-Hercegovinában*, Lucidus Kiadó, Budapest, 2003.

²⁵ MNL OL, K 26 ME 548. cs. 2198. 1901 XXXI. t. 811. asz.

²⁶ MNL OL, K 26 ME 575. cs. 407. 1903 XVIII t. 407. asz.

²⁷ A helyzet bonyolultságát jelzi Bánffy Dezső, a konvent világi elnöke Wekerle Sándor kormányfőhöz írt levele, melyben elismeri, hogy a kétkezi kivándoroltak nem fogadják el a nemzeti szempontok elsődlegességét a felekezetiekkel szemben, L.: MNL OL, K 26 ME 796. cs. 3740. 1908 XIX. t. 36. asz.

²⁸ A támogatások nagyobbik hányadát ugyan a katolikus egyház kapta, de a romániai akcióban a legfelsőbb szinten fogalmazódott meg, hogy a katolikus érdekeknek nem szabad egyoldalúan érvényre jutniuk. Wlassics Gyula kultuszminiszter 1901. október 14-i levele Széll Kálmán miniszterelnökhöz, MNL OL, K 26 ME 548. cs. 3899. 1901 XXXI. t. 811. asz.

²⁹ A Szent István Király Egyesület megalakítása kétes dicsőséget szerzett Bálinth Jánosnak, aki a magyar kormány támogatását is élvező *Bukaresti Magyar Újság* alapító-szerkesztője volt, de összeférhetlensége és tisztázatlan gazdasági ügyei miatt a

életében a református egyház döntő befolyása érvényesült – annak ellenére, hogy a híveknek legfeljebb negyede tartozott valamely protestáns felekezethez. Ezt a vezető szerepet az önfenntartó közösségek szervezésében megmutatkozó évszázados tapasztalat és a karakteres nemzeti elkötelezettség hitelesítették. A diaszpóralétben felnőtt Barabás Endre megállapítása szerint a bukaresti reformátusság a nemzeti azonosságtudat megőrzésének valóságos bástyája, amely még a hazai román emigránsok egy részét is képes az elbocsátó haza hivatalos nyelvének és kultúrájának bűvkörében tartani!³⁰ Az említett okok miatt a kezdetektől a mindenkori református lelkész volt a bukaresti magyarság első számú vezetője. Így tekintett rá a román hivatalosság is. Csakhogy a gyülekezeti tagok fokozatos elszegényedése a befolyó egyházi adóbevétel megcsappanását, s ez által a választott tisztségviselők (lelkész, tanító, kántor) anyagi ellehetetlenülését eredményezte. A romló jövedelmi viszonyokkal együttjáró kontraszelekció viszont a pályázó személyek kínálatában mind kevésbé alkalmas jelölteket emelt a vezető posztokra.³¹ A századfordulóra a gyülekezeti lelkész, tanító tekintélye mélyponton volt.³² Tanulatlan, gyakran írástudatlan, ámde módos presbiterek váltak hangadóvá, akiknek minden autoritást megkérdőjelező, szabados felfogása nagyban közrejátszott az egyházi keretek átformálásában. Ahogy a kicsinyes ügyletekbe és viszálykodásba bocsájtkozó egyházi előljárók személyes alkalmatlansága is. A román bíróság által is elmarasztalt Bartalus János esperes³³ hitelének megfogyatkozása után kénytelen volt tisztéről leköszönni, így a miniszterelnökségen megítélt, s az erdélyi püspök által közvetített támogatást nem volt kinek utalni.³⁴ Utódja csak 1901 őszétől foglalta el állomáshelyét.³⁵ Németh Sándor működése azonban nem tudta megszilárdítani a református egyház tekintélyét Bukarestben, „a rend és béke fenntartására [...] képtelen”³⁶ lel-

miniszterelnökség Târgoviştere helyeztette át, L.: MNL OL, K 26 ME 575. cs. 1958. 1903 XVIII. t. 407. asz. és MNL OL, K 26 ME 575. cs. 2798. 1903 XVIII. t. 407. asz.

³⁰ BARABÁS Endre: A székely kivándorlás és a Romániában élő magyarok helyzete, *Közgazdasági Szemle*, 25. kötet, 1901/1., 424–452. p., 443. p.

³¹ Emlékirat a romániai magyarok nemzeti szervezése tárgyában, MNL OL, K 26 ME 548. cs. 3879. 1901 XXXI. t. 811. asz.

³² A tanult emberekkel szemben ösztönös ellenérzések egyik jellemző megnyilvánulása Tóth Zsigmond katolikus és Márton Árpád református lelkészek későbbi kizárása a társulat elnökségéből.

³³ A végtelen sajtópolémia és a szakálltépéssel és köpködéssel tarkított bírósági tárgyalás sokat ártott az esperes tekintélyének. Poliány Zoltán 1904. április 14-i jelentése, 23–24. p., MNL OL, K 26 ME 604. cs. 636. 1904 XVIII. t. 636. asz.

³⁴ A 3000 koronás támogatást a 4-500 református tanköteles oktatására szánta a miniszterelnökség, L.: MNL OL, K 26 ME 548. cs. 2198. 1901 XXXI. t. 811. asz.

³⁵ MNL OL, K 26 ME 548. cs. 3199. 1901 XXXI. t. 811. asz.

³⁶ Bartók püspök Tisza Istvánhoz írt 1904. március 17-i levele, MNL OL, K 26 ME 631. cs. 1274. 1904 XVIII. t. 110. asz.

készít három év múltán leváltották posztjáról.³⁷ Az elmozdítás egyik indoka a protestáns szórványok elhanyagolása volt.³⁸

Noha a kormányzat mindkét felekezet egyházi embereire fokozottan támaszkodni kívánt a nemzetgondozás programjában – különösen szellemi-erkölcsi tekintetben –, az etikus, példamutató helytállás sajnálatosan az ő köreikben sem volt magától értetődő gyakorlat.³⁹ Ennek okát az akció egyik *bizalmi férfit* abban jelölte meg, hogy a külföldi misszióba bevont papi személyeket eddig mindkét egyház büntetésből helyezte a Regátba.⁴⁰

A szórványgondozásban azonban a személyi feltételek elégtelenségén túl további nehézségekkel is meg kellett küzdeni. A Keleti-Kárpátok vonalán – Brăilával közösen – Nagy Sándor lelkész gondozta Galați 500 fős leányegyházát, melynek fiókegyházai a 150 fős aknavásári (Târgu Ocna), a 65 fős szászkúti, a 20 fős foksányi, és az 5 fős adjudi gyülekezetek voltak. A Déli-Kárpátok szomszédságában, Pitești fiókegyházaként, Kabai Gábor lelkész-tanító gondozta Craiova 40 fős, Turnu Severin 40 fős és Câmpulung 10 fős protestáns közösségeit. Kővári Zoltán ploiești-i lelkész Sinaia 34, Târgoviște 50, Buzău 30, és Mizil 10 reformátusát pasztorálta.⁴¹ A kivándorlás nehezen csillapodó árama időközben jelentékenyen megnövelte az egyházi kereteken

³⁷ Némethet alkoholizmussal és ferdült nemi kapcsolattal is vádolták. Tekintélyt mindenestre nem tudott kivívni magának, hiszen a presbitériumi gyűléseken nem ő, hanem a gondnok elnökölt. Poliány Zoltán lapszerkesztő 118 oldalas jelentése, 1904. április 14., 25. p., MNL OL, K 26 ME 604. cs. 636. 1904 XVIII. t. 636. asz.

³⁸ Vidéken a legszervezettebb gyülekezet a ploiești-i volt, amely már a század közepén saját iskolát tartott fenn. A tanodát ugyan 1857-ben Pongrácz Bódog katolikus pap szervezte, teendőit azonban – a templomépítés gondoljai miatt – átengedte Cseh Sámuel levita-tanítónak, aki református fiúiskolaként vezette a tanodát. L.: *Bukuresti Magyar Közlöny*, 1860. október 6. A vasárnapi istentiszteletek megtartására is alkalmas iskolába 14 római és 3 görögkatolikus diák járt, az ő hitoktatásukat ellátó Pongrácznak így továbbra is volt beleszólása az iskola életébe, *Bukuresti Magyar Közlöny*, 1860. augusztus 11. Galați anyaegyháza Brăila volt. Itt, a második legnagyobb román városban temetkezési társulat és nőegylet is alakult, *Romániai Hírlap*, 1908. november 29. Vö. Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára [a továbbiakban: RZsL], 2. f[ond]. Külügyi ir[atok]. 48. d[oboz]. 1213. 1903; MNL OL, K 26 ME 703. cs. 1717. 1904 XVIII. t. 1703. asz. Sajnálatos, hogy a szórványgyülekezetek ígéretes fejlődése másfél évtizeddel később – ugyancsak személyi ellentétek miatt – megtört.

³⁹ Sajnálatosan még a Csángóföldre kiküldött papok egy része sem felelt meg minden tekintetben a szakmai és erkölcsi követelményeknek. Molnár Ferencet Nagypatakról erkölcsi problémák miatt egyszerűen hazaküldték. L.: *Bukuresti Magyar Közlöny*, 1860. július 21. A másik oldalon Tomka Mihály (Károly?) református lelkész megosztó személyére és szerepére kell utalnunk, L.: *Bukuresti Híradó*, 1877. március 20. – április 1.

⁴⁰ Poliány Zoltán jelentése, 1904. április 14., 62. p., MNL OL, K 26 ME 604. cs. 636. 1904 XVIII. t. 636. asz.

⁴¹ MNL OL, K 26 ME 743. cs. a 3499. számnál 1907 XVIII. t. 598. asz. A romániai missziói egyházmegye közgyűlésének jegyzőkönyve, Bukarest, 1902. (szeptember 25.) október 8., RZsL, 2. f. Külügyi ir. 48. d. 512. 1902. A jegyzőkönyv Szászskúton 500 (?) protes-

kívül rekedő magyarok számát, ezért hitéleti és nemzeti szempontból egyaránt elsőrendű érdek volt telepeik bejárása, s a tankötelesek anyanyelvű oktatásának megszervezése.

Az 1903-ban megtartott esperesi egyházlátogatás Moldva és a Duna-delta szórványainak számbavételét is szolgálta. Németh Sándor a rossz közlekedésre hivatkozva Jászvásár, Constanța, Bârlad és Tulcea településekre el sem jutott. A szétszórtság és a nagy távolságok miatt végül három városka magyar tanköteleseinek beiskolázása merült fel komolyan, minthogy Tulcea és Sulina hajó-, Tecuci pedig vasúti összeköttetéssel rendelkezett. Az 5–10 órás, illetve 70–300 km-es távolságok miatt az illetékesek mégis elálltak az iskolaalapítástól.⁴² Utóbb a miniszterelnökség elejtette a moldvai Aknavásáron vagy az egykor virágzó Szászku-ton tervezett missziói állomás gazdaságtalannak ítélt tervét is.⁴³

A titkos romániai nemzetvédelmi akció vezetése azért sem lehetett elégedett Németh Sándor esperes működésével, mert elhamarkodott és sikertelen telekvásárlási próbálkozásával átmenetileg megghiúsította a református leányiskola felépítését. Széll Kálmán kormányfő ezért arra kérte Bartók György erdélyi püspököt, hogy dorgálja meg beosztottját az idővesztésért és jelentős anyagi kárt okozó manőverért. Egyúttal ismertette az 1902. december 15-ei miniszterelnökségi munkaértekezleten született döntést, miszerint egy németül és franciául tudó alkalmas személyt 5000 frankos kiemelt fizetéssel szívesen látnának az esperesi poszton.⁴⁴ Bartók püspök azonban nem talált megfelelő jelöltet, ezért úgy próbálta a csorbát kiköszörölni, hogy az adminisztrációs fegyelem szigorítása és a felsőbbség pontosabb tájékoztatása érdekében egy segédlelkészt választott ki Németh segítőtársául, akire az egyházmegyei jegyző szerepkörét is rábízta.⁴⁵ A közös külügyminiszternek szóló tájékoztatóban a kormányfő bizakodva írta, hogy a püspökhöz közel álló Tóth Gyula munkába állásával tovább épül az a „kis kör, amely hivatalos lesz a mostani selejtesebb vezetőket kiszorítani s a romániai magyarság irányítását magához ragadni”.⁴⁶ Németh amúgy sem jelentette a kormánytá-

tánst jelöl, s a telek, imaház, iskola és a levita-tanító, Teleki Mózes szolgálati lakásának értékét 72 ezer lejben adja meg. Az iskolának 1902-ben 26 fiú és 4 leánytanulója volt.

⁴² A szóban forgó települések (többségében katolikus) magyarsága azonban összességében az ezer főt sem érte el: RZsL, 2. f. Külügyi ir. 48. d. 1213. 1903.

⁴³ Pedig – kifejezetten a szórványgondozás céljaira – jóváhagyták a bräilai segédlelkészi állás pénzügyi tervét is, MNL OL, K 26 ME 703. cs. 1717. 1904 XVIII. t. 1703. asz.

⁴⁴ MNL OL, K 26 ME 631. cs. 408. 1902 XVIII. t. 408. asz.

⁴⁵ A miniszterelnök elfogadta a püspök javaslatát azzal, hogy a katolikus segédlelkészeknek utalt fizetést ajánlotta fel az állás fedezetéül, azaz 2000 frankot és 400 frank utiátalányt. Tisztazat Bartók püspökhöz, MNL OL, K 26 ME 631. cs. 3159. 1903 XVIII t. 408. asz.

⁴⁶ MNL OL, K 26 ME 604. cs. 3488. 1903 XVIII. t. 408. asz. Csakhogy Tóth Gyula azt terjesztette, hogy öt ellenőrnek rendelték a Regátba, amit a gyülekezet úgy fordított le a

mogatás időközi kamatait, s engedélyezetlen kiadásai is voltak,⁴⁷ ezért 1904 tavaszán vizsgálat indult ellene. Az egyházlátogató az anyakönyvi kivonatok gondatlan kezelésében elmarasztalta az esperest.⁴⁸ (Ez főben járó mulasztásnak számított az akció történetében, hiszen a születési hely és állampolgárság hivatalos igazolása perdöntő jelentőségű volt a román hatóságokkal szemben a kivándoroltak gyermekeinek beiskolázásánál, s a hadkötelezettség anyaországi teljesítésében egyaránt.)

Ekkor már lázas keresés folyt Németh utódjának megtalálására. A szakértői háttéranyagok készítői az akció vezetését arra intették, hogy az új esperes ne tekintélytelen ifjú legyen, hanem rátermett, lelkes, de tapasztalt személyiség. S lehetőleg családos, hogy ezzel is követendő mintát-példát nyújtson a szabados erkölcsökhöz szokott gyülekezetnek.⁴⁹ 1904 nyarán a Torda-Aranyos vármegyei főispántól érkezett káderlap szerint Újváry István harasztosi lelkész alkalmasnak tűnt arra, hogy a romániai reformátusság szellemi vezetője legyen.⁵⁰

Az új esperes posztját szigorú utasításokkal a tarsolyában foglalhatta el. Az egyházi hatóságokon túl engedelmességgel tartozott a miniszterelnökségnek és a bukaresti követnek, de kínosan ügyelnie kellett a román törvények és szokások tiszteletben tartására is. Magas fizetése biztosítékul szolgált arra, hogy az egyházmegye pénzügyeit – tiszta kézzel – rendbe tegye. Elsődleges feladatai közé tartozott még a szórványok évi kétszeri meglátogatása, a szociális munka fellendítése, és hogy tanfelügyelőként vigyázza, s lehetőleg emelje is a református iskolák színvonalát. A kormány törekvéseinek megfelelően arra is utasítást kapott, hogy a sajtónyilvánosság kerülésével tegyen lépéseket a megbízhatatlan vagy méltatlannak bizonyult egyesületi vezetők kiszorítására, ugyanakkor segítse, munkálja az előjárói ellen áskálódó tagság erkölcsi megújulását.⁵¹ Újváry a későbbiekben épp ez utóbbi téren vallott ku-

maga nyelvére, hogy a segédlelkészt az erdélyi püspök a templom és iskola elvételére küldte ki. Így megtűrt emberré lett. Poliány Zoltán 1904. április 14-i jelentése, 26–27. p., MNL OL, K 26 ME 604. cs. 636. 1904 XVIII. t. 636. asz.

⁴⁷ Bartók György püspök 1904. január 20-i levele Tisza Istvánnak, MNL OL, K 26 ME 631. cs. 434. 1904 XVIII. t. 110. asz.

⁴⁸ Az említett adatok ráadásul a konzulátusi anyakönyvekben is hiányoztak, ami rendkívül megnehezítette a kivándorolt magyarok számontartását. Bartók püspök Tisza Istvánhoz írt 1904. március 17-i levele, MNL OL, K 26 ME 631. cs. 1274. 1904 XVIII. t. 110. asz.

⁴⁹ Poliány Zoltán 1904. április 14-i jelentése, 61. p., MNL OL, K 26 ME 604. cs. 636. 1904 XVIII. t. 636. asz.

⁵⁰ Bethlen Géza főispán 1904. augusztus 8-i jelentése, MNL OL, K 26 ME 703. cs. 3791. 1904 XVIII. t. 1703. asz.

⁵¹ Lelkészi fizetése 4000, az esperesi 2000 frank volt, lakhatási támogatásul további 1200, útiköltségre 1000 frankot kapott. (100 frank alatt a postaköltséget ő fedezte, az e feletti összeget a miniszterelnökség térítette.) Az esperes köteles volt a református leányis-

darcot. Tagadhatatlan viszont, hogy a több nyelven beszélő esperes rátermetten és nagy tetterővel próbált eleget tenni sokféle megbízatásának. Alig egy év elteltével Fejérváry Géza miniszterelnök már a legnagyobb elismeréssel szólt missziói működéséről.⁵²

Újváry szisztematikus munkája eredményeként elkezdődött és jó ütemben haladt az egyházi ingatlanok birtokhatárainak és tulajdonjogának okiratba foglaltatása. Különleges tapintatot igényelt a formailag az erdélyi püspök, valójában a miniszterelnök tulajdonában lévő ingatlanok számba vétele, így a vagyoni jogi vonatkozásokat a bukaresti konzulátos ügyvédjével tisztázták. A különféle bizonylatokat (például tulajdoni lapok, tervrajzok) és más, a szervezeti működéshez szükséges iratokat (mint lelkészek, tanítók lakáshasználatának dokumentumai, iskolaengedélyek, tankönyvek használatbavételi engedélyei, tanítói oklevelek stb.) az esperesi hivatal okmánytárában helyezték el, minthogy a román állammal és szakigazgatási szerveivel, valamint a közvéleménnyel szemben az egyházmegyét Újváry képviselte. A bukaresti egyházközség a román törvények szerint nem minősült közjogi személynek, sőt még magánjogi személyiségnek sem, így az általa alapított és működtetett felekezeti iskolák fenntartója sem a gyülekezet, hanem csak az igazgató-tanító lehetett. Ez tulajdonjogi szempontból igen bizonytalan helyzetet teremtett. A miniszterelnökség ezért javasolta, hogy – a még oly megbízható – román állampolgárságú gyülekezeti tagok nevére szereplő ingatlanokat is a magyar állampolgárságú esperes nevére kell íratni.⁵³ S hogy ez nem volt holmi oktalan aggályoskodás, igazolást nyert a világháború zaklatott időszakában, de indokoltá tették a regáti magyarság mindennapos perlekedései is.

Újváry a kérdés kapcsán egy későbbi jelentésében úgy vélekedett, hogy a kormányzati támogatásról s az általa megépült iskolák tulajdonviszonyairól – „melyekhez voltaképpen az egyháznak semmi köze sincs” – a gyülekezeteknek nincsen tudomása. Nem is volna jó, ha lenne – írta –, hiszen az összegek nagyságrendje sokakat elragadtatna.⁵⁴ S egy alulról építkező közösség, ahol a pénzfelhasználást kollektív döntéshozatal szabályozta, aligha fogadta volna osztatlan egyetértéssel a központi program céltámogatásait, amelyek felhasználását számos feltételhez kötötték a távoli Budapesten.

kola közelében lakni. L.: Miniszterelnökségi levél tisztázatot Bartók György püspöknek, 1904. augusztus 11/15., MNL OL, K 26 ME 703. cs. 3791. 1904 XVIII. t. 1703. asz.

⁵² A miniszterelnök Újváry szeptember 6-ai missziói jelentése kézhez vétele után levelében becsületes, rátermett, érdemes vezetőnek nevezte az esperest s higgadtnak és körültekintőnek. Fejérváry Géza kormányfő 1905. október 7-i levele Bartók György püspökhöz, RZsL, 2. f. Külügyi ir. 51. d. 1299/1905.

⁵³ Uo.

⁵⁴ Újváry 1911. december 23-i levele a konventi elnökséghez, RZsL, 2. f. Külügyi ir. 55. d. 8987/1911.

A román jogi környezetben a szervezeti szabályzóknak még az egyesületi alapszabályokhoz mérhető – legalább a magánjogban számító – jelentősége sem volt, Újváry mégis helyesen rendelte el a szervezeti és működési szabályzatok elkészítését, a vidéki gyülekezetek és református civil szervezetek átláthatóbb működés érdekében. A kormányzat ezt a szervezeti-erkölcsi megújulást, a konszolidáció részének tekintette, miután az infrastrukturális fejlesztésekről – a gazdasági nehézségekre hivatkozva – átmenetileg kénytelen volt lemondani, s hosszabb távon a gyülekezetek önfenntartó áldozatvállalására apellált.⁵⁵

Újváry első egyházvizsgálati körútján szerzett tapasztalatai keresztmetszetét adják az orvoslást igénylő társadalmi bajoknak, amelyek megoldásában oly fontos szerepet szántak az ő személyének. Megütközéssel szemlélte a román társadalmi érintkezést átszövő baksis-rendszert, amely a hatóságokkal való kapcsolattartás komoly gátjának bizonyult. A gyülekezet életében nagy teherterelt jelentett – alkalmas vállalkozó híján – az egyházmegyei főgondnoki tisztség huzamos betöltetlensége,⁵⁶ valamint a segédlelkész választás körüli heves viták. Tóth Gyula helyettes lelkészt ugyanis „költekező hajlamai” miatt a miniszterelnökség nyomására elmozdították állásából.⁵⁷ Utódját, Soós Adolfot azonban ismét csak Bartók püspök ajánlotta és nevezte ki, a presbitérium szándékai ellenére,⁵⁸ s nem is tudott megmelegedni Bukarestben. A békétlenségnek csak Márton Árpád 1906. szeptemberi beiktatása vetett véget, egy ugyancsak küzdelmes lelkészválasztás után.⁵⁹

A korábbi kedélyes, patriarchális kapcsolatrendszert gyökeresen átformáló új szabályzók (vagyonleltárak és működési leírások) elfogadtatása, a szigorodó számadási fegyelem nem aratott osztatlan tetszést a gyülekezeti életben. Az esperes és a presbitérium kapcsolata egy idő után érzékelhetően megromlott. Nézeteltérésük ráadásul sajtónyilvánosságot kapott.⁶⁰ Bartók

⁵⁵ Fejérváry Géza kormányfő 1905. október 7-i levele Bartók György püspökhöz, RZsL, 2. f. Külügyi ir. 51. d. 1299/1905.

⁵⁶ Újváry 1905. szeptember 6-i levele Bartók György püspökhöz, RZsL, 2. f. Külügyi ir. 51. d. 1085/1905. [ME 4155]; MNL OL, K 26 ME 702. cs. 4425. 1906 XVII. t. 120. asz.

⁵⁷ Miniszterelnökségi tisztázat Bartók György püspöknek, 1905. október 29., MNL OL, K 26 ME 703. cs. 4620. 1905 XVII. t. 87. asz. Újváry is elfordult beosztottjától, noha a nőegyletben kitört viszálykodás csillapodását éppen Tóth érte el, tartalmas felolvasóestjeivel. Az esperes egyik levelében írta róla: a „különben oly sok szép tehetséggel bíró h[elyettes]. lelkész úrban oly szomorúan kellett csalódnom.” Újváry 1905. szeptember 6-i levele Bartók püspökhöz egyházellenőrző körútjáról, RZsL, 2. f. Külügyi ir. 51. d. 1085/1905. [ME 4155].

⁵⁸ Fejérváry Géza kormányfő 1905. október 7-i levele Bartók György püspökhöz, RZsL, 2. f. Külügyi ir. 51. d. 1299/1905.

⁵⁹ Újváry 1906. augusztus 22-i egyházlátogatási beszámolója Bartók püspöknek, 5 csatolt jegyzőkönyvvel, RZsL, 2. f. Külügyi ir. 52. d. 222/1906.

⁶⁰ *Bukaresti Magyar Újság*, 1907. május 30.

György erdélyi püspök azonban egyházlátogató körútja után már a botrányok megszűntéről s a viszonyok örvendetes rendeződéséről számolt be.⁶¹ Ez irányba mutatott, hogy Bartók püspök halálát követően a református zsinat 1904. november 10-i törvényének 1907. évi szentesítése után (VIII. tc.) a külföldi református hívek és egyházközségek gondozása az egyházkerülettől az Egyetemes Konvent hatáskörébe került.⁶² A nagyobb áttekintéssel, s jelentős politikai befolyással rendelkező új döntéshozók (mint például az ex-kormányfő, Bánffy Dezső) nagyobb hatékonysággal képviselheték a reformátusság sajátos érdekeit a romániai akcióban is.

A romániai reformátusság egészének állapotrajzát az 1908. szeptember 21-i egyházmegyei értekezlet jegyzőkönyve tárja elénk. A dokumentum a csaknem évszázados múltra visszatekintve bizakodással rögzíti a belső ellentétek elültét, az oktatási feltételek javulását (különösen a nyelvi asszimiláció útjára lépett kisgyermek korosztály magyar identitását megalapozó óvodák megnyitását); a ploiești-i templomalap örvendetes gyarapodását, a bukaresti temetőkápolna építésének tervét. Ám a román iskolapolitika mind durvább beavatkozásának veszélyeire s a diáklétszám stagnálására vonatkozó utalás a jövő feladatait is felvillantotta, amiként az a megállapítás is, hogy a hazai egyházi törvények tisztelete még mindig nem éri el a megkívánt mértéket.⁶³

A bukaresti egyházközség 1908. évi értesítője a képet tovább árnyalja. Innen tudhatjuk, hogy az évek óta húzódó kántorkérdés⁶⁴ – mely „már végveszéllyel fenyegette” a gyülekezetet – lecsengőben van; hogy a fővárosban 80 temetésre 83 születés jutott (ebből 21 törvénytelen!). A fizikai veszteségek sorában meglehetősen magas volt az átkeresztelkedők száma is, 17 fő. A költségvetés viszont a bérbe adott épületek jóvoltából többlettel zárult.⁶⁵ A

⁶¹ MNL OL, K 26 ME 702. cs. 3773. 1907 XIX. t. 242. asz.

⁶² Bánffy Dezső koventi világi elnök 1907. december 27-i levele Wekerle Sándor miniszterelnöknek, MNL OL, K 26 ME 702. cs. 6015. 1907 XIX. t. 242. asz.

⁶³ RZsL, 2. f. Külügyi ir. 54. d. 320/1908.

⁶⁴ Kertész József 1906-ban lemondott posztjáról; L.: Újváry 1906. augusztus 22-i egyházlátogatói beszámolója Bartók püspöknek, RZsL, 2. f. Külügyi ir. 52. d. 222/1906. A presbitérium Vincze István kántortanítót hívta és választotta meg egyhangúlag a posztra, ám Bartók püspök kötelességmulasztási eljárással meghiúsította állása betöltését. Vö. Vincze *Nyílt levél az emberszerető magyar társadalomhoz és a sajtóhoz* című 1907. április havi pamfletjével; RZsL, 2. f. Külügyi ir. 53. d. 108... [ad 95]/1907. A kántorkérdés csak 1908-ban csillapodott, Szász István tanító megbízásával. L.: *A bukaresti ev. ref. egyházközség 1908. évi értesítője*, a presbitérium kiadása, Bukarest, 1909, 3. p., RZsL, 2. f. Külügyi ir. 58. d. szám. nélk[ül], 1909. A főgondnoki posztra is csak ekkor akadt jelentkező Köpe F. István személyében. Az a pár tanult ember, aki 1906-ban már szóba jött (György Mózes, Veress István, Lakatos József és Mester Lajos), nem vállalták a tisztelet román családi és társadalmi kapcsolataikra hivatkozva. Újváry 1906. augusztus 22-i egyházlátogatói beszámolója Bartók püspöknek, RZsL, 2. f. Külügyi ir. 52. d. 222/1906.

⁶⁵ RZsL, 2. f. Külügyi ir. 58. d. szám nélk., 1909.

Benedek Zsolt konventi fogalmazó 1909 májusában tett egyházlátogatásáról készült jegyzőkönyv ezen felül kiemelte Újváry elkötelezett munkáját, amely erkölcsi megújulást hozott az egyházmegyében.⁶⁶ Noha erről többek egészen másként vélekedtek,⁶⁷ az esperes működése kétségtelenül rendezettebb viszonyokat teremtett és jótékonyan befolyásolta a misszióegyházak és az egyházi főhatóság kapcsolatát.

A romániai misszió a Református Egyetemes Konvent elnökségének irányítása alatt

A romániai misszió vezetését Bartók püspök 1907 decemberében bekövetkezett halála után az erdélyi egyházkerulettől a Református Egyetemes Konvent elnöksége vette át. Az irányítás magasabb szintje több rálátást és nagyobb befolyást biztosított az akció-ág ügyeinek intézésében. Az elnökség, Bánffy Dezső főgondnokkal az élen nem késlekedett új távlatokat és csatornákat kijelölni a külföldi missziói munkához. A konvent 1908. április 24-i 86. határozatával kiadott Szabályrendelet⁶⁸ megerősítette, hogy a regáti egyházközségek és szórványaik a romániai egyházmegye alkotói, de immár a konvent fennhatósága alatt (4–5. pont). Érdekes, hogy a szabályozás egyházmegyei közgyűlést nem, csupán egy évente összehívott lelkészi és tanítói értekezlet megalakulását tette lehetővé, pusztán tanácskozási jogkörrel. Az egyházmegye ügyintézési jogkörét a dokumentum az esperes-tanfelügyelőre ruházta. A korábbi gyakorlattól eltérően a lelkészi, kántori megbízásokat kizárólagosan a konventi elnökség hatáskörébe utalta; kivételt csupán a bukaresti presbitérium jelölési jogkörének megtartásával tett (bizonyára a korábbi nehezen csillapodó személyi viták miatt). A missziói alkalmazottak választását ugyan a jövőben is biztosította, ám azzal a kikötéssel, hogy a konventi elnökség bárkit visszahívhat hazai szolgálatra (10. pont). Fegyelmi ügyekben 3 fokú fellebviteli rendszer lépett érvénybe: a sepsi egyházmegyei, az erdélyi

⁶⁶ Benedek Zsolt, konventi fogalmazó egyházlátogatásáról készült jegyzőkönyv, 1909. május 31., RZsL, 2. f. Külügyi ir. 54. d. 5631/1909.

⁶⁷ Vincze István kántortanító meghívásával és egyhangú megválasztásával a presbitérium két alkalommal is bizalmatlanságot nyilvánított az esperes ellen, akit (a hamarosan leváltott) Vincze – módszerei miatt – bizantinistának nevezett. Vö. Vincze *Nyílt levél az emberszerető magyar társadalomhoz és a sajtóhoz* című, 1907. április havi pamfletjével, RZsL, 2. f. Külügyi ir. 53. d. 108... [ad 95?]/1907. Hajdú András főgondnok is a kántortanító mellett állt ki, L.: Újváry 1907. július 5-i egyházzvizsgálati jelentése Bartók püspökhöz, RZsL, 2. f. Külügyi ir. 53. d. 190/1907. Az eset után a főgondnoki poszt megüresedett, s csak két év múltán tudták betölteni.

⁶⁸ A konvent 1908. április 24-i ülésén kiadott szabályrendelet *A Romániában lévő magyar református hívek és egyházközségek gondozása tárgyában*, RZsL, 2. f. Külügyi ir. 54. d. 1195/1908, illetve 54. d. 2386/1908.

egyházkerületi és a konventi fegyelmi fórum kijelölésével. A 11. pont a miszió alkalmazottjait a lelkészi nyugdíj- és gyámintézet, a tanítókat az országos nyugdíjintézet tagjaiként ismerte el. A 14. pont rendelkezett az egyházközségi, iskolai ingatlanokat illető tulajdonjogról, amit a konventi elnökség által kijelölt természetes vagy jogi személy gyakorol. 16. Az egyházmegye ügymenetének ellenőrzésére a dokumentum eseti megbízott kiküldését helyezte kilátásba, aki jogosult bármikor visszavonni az esperes megbízását. Az utolsó pont pedig figyelmeztet a román törvények érvényességére és tiszteletben tartására.

A dokumentum 3. pontja egy új operatív testület, az öttagú Külmissziói Bizottság megalakulását rögzíti, amelynek referense és jegyzője dr. Benedek Zsolt konventi előadó lett. Ezzel a konvent a maga részéről eldöntötte azt a dilemmát, amit Újváry esperes ekképpen fogalmazott meg: „mélyen átérzem azon fontos faji, és felekezeti érdekeket, amelyek az actiót az idegen mezőben szétszórt csontok összeszedésére és felélesztésére lételre hívták, mégis szerteszéjjel jártomban nem egyszer tettem fel magamban azt a kérdést, hogy amíg a 99 igazat elhagyom az elveszett egy juhnak keresésére, idegen mezőben járunk-kelünk, hány jut veszendőbe az otthon hagyottak közül?”⁶⁹ Hogy a regáti szórvány figyelmes, hatékony és rendszeres gondoskodást igényel, az nem lehetett kérdés, ám ezt a református egyház vezetése üdvös célnak és tarthatónak gondolta a hatáskörök koncentrálásával s a kihágásra hajlamos missziói alkalmazottaknak a korábbinál szorosabb ellenőrzésével.

1909 tavaszán az eredményes munka személyi feltételei is megfelelőnek tűntek. A sok egyenetlenkedést okozó kántorkérdés Szász István 1908. évi megbízásával lecsengőben volt, s az egyházmegye gondnoki posztjára is termett jelentkező az iparos, de „igen értelmes” Köpe F. Bálint személyében.⁷⁰ A kifogásolható modorú,⁷¹ de „páratlan ügybuzgalommal” működő Újváry István esperes a Ferenc József-rend tiszti keresztjének tulajdonosa lett.

1909-ben a református iskolákban 476 diák tanult (ebből 234 református), a bukaresti református közösségbe hozzávetőleg 6000 számon tartott protestáns hívő tartozott. Az akció-ág tisztikarát 1 esperes, 2 lelkész, 3 levita, 5 tanító, 4 tanítónő és 1 óvónő alkotta.⁷² A hitéletet a buzgó templomba járás és

⁶⁹ Újváry 1906. augusztus 22-i egyházlátogatási beszámolója Bartók püspökhöz, RZsL, 2. f. Külügyi ir. 52. d. 222/1906.

⁷⁰ *A bukaresti ev. ref. egyházközség 1908. évi értesítője*, 3. p.

⁷¹ A román óraszámemelésekkel szembeni kifogások megfogalmazását Kuczka Ágostra bízta Budapest, Bánffy Dezső aggályai ellenére, mondván, a vikárius modora megfelelőbb. L.: Pro domo, Klebelsberg szignójával, MNL OL K 26 ME 796. cs. 344 1909 XIX. t. 17. asz.

⁷² Bánffy Dezső és Antal Gábor püspök 1909. április 19-i levele az Egyetemes Konventnek, MNL OL, K 26 ME 796. cs. 3117 1909 XIX. t. 17. asz. Brăilán Koncz Ferenc lelkész, Galacon Varga Lajos levita, Pitești-en Túröczy László levita. Ploiești-en Kővári Zoltán

adakozás jellemezte, ám a házasságon kívül születettek aránya még mindig igen magas volt (92-ből 34).⁷³

A konvent által létrehozott új fórum az egyházmegyei értekezlet határozati jogosítványok nélkül könnyen oktalan kirakatintézménnyé válhatott volna. Az érdeklődésekkel járó döntési helyzetek mellőzése azonban ebben a sajátos karakterű regáti közegben inkább egy zaklatott beléleti korszak lezárását segítette, a belső építkezést, a hitközösség kohéziójának erősödését szolgálta. Az 1911 őszen megtartott gyűlésen az ígehirdetést és a pedagógiai-módszertani tapasztalatok átadását szolgáló mintatanítást követően a tanítók közgazdasági, ifjúságpolitikai és társadalmi teendőiről és aktivitásáról értekeztek.⁷⁴ A reformátusság – itt megcélzott – fokozottabb társadalmi jelenlétének szándékával vetette fel Újváry egy református „egyház-társadalmi lap”, *A Jó Pásztor* beindításának gondolatát,⁷⁵ a kezdeményezést a miniszterelnökség mégsem támogatta, a korábbi súlyos sajtópolémia fényében attól tartva, hogy inkább kiélezné az amúgy is létező felekezeti ellentéteket.⁷⁶

Ez az aggodalom nem volt alaptalan, hiszen az említett egyházmegyei gyűlés esperesi megnyitója is aláhúzta, hogy a jelenlévőknek a vallásos hagyomány külsőségein túllépve az elmélyültebb hiten nyugvó felekezeti

levita szolgált (aki 1908-ban Kertész József Kolozsvárra helyezésével Bukarestbe került). Utóbbi helyére Bereczky János bráilai tanító lépett, akinek helyére Bornemisza József marosgeszei tanító. Bukarestben Márton Árpád lelkész szolgált, a fiúiskolában Ferenczy Sándor, Kövesdy István és Szász István, a leányiskolában Kovács Róza igazgató-tanítónő, Makkai Irma, Vadas Anna és Mikó Etelka tanítottak. Az óvodát Simó Ágnes vezette. L.: Kivonat az egyetemes konvent 1909. április 23-i ülése jegyzőkönyvéből, 294. sz., RZsL, 2. f. Külügyi ir. 54. d. 3594/1909.

⁷³ Az istentiszteletek alkalmával már az udvaron sem fértek! *A bukaresti ev. ref. egyház-község 1910. évi értesítője*, a presbitérium kiadása, Bukarest, 1910, 4–5. p., RZsL, 2. f. Külügyi ir. 67. d. sz. nélkül.

⁷⁴ Az 1911. november 20-i egyházmegyei értekezlet jegyzőkönyve, RZsL, 2. f. Külügyi ir. 54. d. 359/1911.

⁷⁵ Újváry 1912. február 3-i levele a konventi elnökséghez, RZsL, 2. f. Külügyi ir. 55. d. 1023/1912. A január 31-i bukaresti tantestületi ülés jegyzőkönyve tartalmazta Márton Árpád, a szerkesztői poszt várományosa írásos vitaanyagát. A tervezett rovatokat az egyházmegye tantestületének tagjai által kívánták tartalommal megtölteni: egyház-társadalom – Újváry, nevelésügy – Kővári Zoltán, szépirodalom – Márton Árpád, hazai hírek (politikaiak) – Újváry és (egyháziak) – Varga Lajos, gyermekrovat – Vadas Anna, innen-onnan, közérdekű – Szász István.

⁷⁶ A konventi elnökség egy református lap megindításáról. Miniszterelnökségi feljegyzés (1912. márc. 15.), MNL OL, K 26 ME 1082. cs. 1684. 1912 XX. t. 392. asz. A lap Protestáns családi újság alcímmel-műfajmegjelöléssel, Márton Árpád szerkesztésében (főmunkatárs: dr. Szörnyű Béla) mégis megvalósult. Igényes kivitelben, kéthetente gördölt le Brozer Vilmos nyomdagépéről, azonban mindössze 15 számot élt meg (1910. október 31. – 1911. május 28.).

öntudatra kell eljutniuk, elfogadva, hogy a felekezeti különbség Isten akaratára.⁷⁷

Ez a felfogás az evangélikusokkal, unitáriusokkal szemben református többségű, de háromágú egyházmegye békésebb belviszonyainak megteremtésében egy toleránsabb hitéleti magatartásnak adott teret. A katolikusságra vonatkozóan viszont kétségtelenül volt bizonyos konfrontációt megidéző értelmezése. Ám a protestáns együvértartozás érzésének fenntartása is szüntelen gondozást kívánt, az időnként felbukkanó vitás kérdések miatt. A hitvalló életgyakorlat és gazdasági erő tekintetében fölényben lévő evangélikussággal olykor nyíltan versengő reformátusság⁷⁸ igyekezett ugyan megőrizni a vezető szerepét, de tapintatosan került a viszony kiéleződésének alkalmait.⁷⁹ Ezért kérte Újváry a konventi elnökséget, hogy a véleményezésre elé tárt esperesi kérdőpontok nyomtatványtervéből ejtse ki a református liturgiát természetes kiindulásnak jelölő hetediket, mondván, hogy az evangélikusok elidegenítését a gyülekezet teherbíró képessége sínylené meg. A Brassó-vidéki lutheránus egyházmegye már így is felvetette a kettős tagsággal bíró regáti hívek külön szervezésének igényét.⁸⁰ A bensőségebb viszony ápolásának példája viszont, hogy amikor 1912-ben leégett az evangélikus templom belsője, a reformátusok felajánlották a sajátjukat, amit számos ünnepi istentisztelet alkalmával igénybe is vett a testvér-gyülekezet – s viszonzásul régi orgonáját adományozta a reformátusoknak.⁸¹ Az evangélikusok szétválási törekvéseiről szóló újabb értesülés hatására az esperes elrendelte a bukaresti gyülekezeten belüli arányuk megállapítását. A közszájon forgó (túlzó) becslésekkel szemben létszámuk 180-200 családra és még 3-400 cselédre korlátozódott (ez hozzávetőleg a protestáns hívek ötödét jelentette), noha az egyházfenntartó önkéntes teherviselésben „példás készséggel” csakugyan élen jártak. Cserében viszont követhették „háborgatás nélkül saját hitelveiket és rituális szokásaikat”, s részt vettek az egyház igazgatásában.⁸² Az evangéli-

⁷⁷ Az 1911. november 20-i egyházmegyei értekezlet jegyzőkönyve, RZsL, 2. f. Külügyi ir. 54. d. 359/1911.

⁷⁸ Jellemzően már az is számított, hogy a régi gyülekezeti pénztáros lemondása után soraikból került ki az utód személye, mi által a lutheránusok megerősödtek. L.: Újváry 1911. január 21-i levele konventi elnökséghez, RZsL, 2. f. Külügyi ir. 55. d. 4492/1911.

⁷⁹ A miniszterelnökség már az akció kezdetén figyelmeztetett, hogy a módos, de együttműködő evangélikusokat nem szabad külön kezelni, különben leszakadnak a reformátusokról. L.: Emlékirat a romániai magyarok nemzeti szervezése tárgyában, MNL OL, K 26 ME 548. cs. 3879. 1901 XXXI. t. 811. asz.

⁸⁰ Újváry 1911. december 23-i levele a konventi elnökséghez, RZsL, 2. f. Külügyi ir. 55. d. 8987/1911.

⁸¹ Az orgona végül a ploiești-i gyülekezet birtokába került. L.: *A bukaresti evangélikus református egyházközség 1912. évi értesítője*, a presbitérium kiadása, Bukarest, 1913, 4. p., RZsL, 2. f. Külügyi ir. 61. d. szám nélk.

⁸² A bukaresti magyar protestánsokból hozzávetőleg 1000 főt számlált össze Sára János. Az iskolai részarányuk összesítve: 202 református és 132 evangélikus diák volt,

kusok esetleges elszakadásának lehetőségét Budapesten már évekkel korábban komolyan mérlegelték. A magyar kormány aggodalmait a kivándorolt magyarországi szászok és svábok birodalmi német egyházi intézményekbe olvasztása táplálta.⁸³

A hitélet minőségi indikátorának számított, hogy a különféle szekták, ellenérzésektől övezett kisegyházak mennyire képesek gyökeret verni a bevett felekezetekkel való versenyben. Nos, a református egyház háza táján egyértelműen kiütköztek a baptisták előre törésének figyelmeztető jelei. (Újváry 1913-as I. félévi egyházlátogatásáról szóló beszámolójában az örvendetes hitbuzgalmi mutatók között szűkszavúan jegyezte meg, hogy sokan a baptizmus hálójába kerültek.⁸⁴)

Felekezeti szempontból kisebb horderejű, mégis kényes kérdésnek számított a romániai antiszemizmus, ami a kormánytámogatást élvező bukaresti magyar sajtóélet szereplői között aggályossá tette zsidó származású szerkesztő alkalmazását, de megkérdőjelezte a kikeresztelkedett Kővári Zoltán lelkész-tanító Ploiești-ből Bukarestbe helyezését is.⁸⁵

A legnagyobb veszélyt azonban a román hivatalosság által favorizált ortodoxia térhódítása,⁸⁶ s az akció vezetése szempontjából továbbra is a katolikus-református ellentétek jelentették.

vagyis a családosok körében magas volt az arányuk. L.: Újváry 1911. október 19-i levele a konventi elnökséghez, RZsL, 2. f. Külügyi ir. 55. d. 6921/1912. A stoláris szolgáltatásoknál az evangélikusok természetesen keresztet és gyertyát használtak és ostyát vettek.

⁸³ MNL OL, K 26 ME 604. cs. 529. 1904 XVIII. t. 130. asz. A közös külügyminiszternek címzett tiszttáratban (február 1.) a miniszterelnök rámutatott, hogy a balkáni német diaszpóra lelkészeit és tanítóit nem választják, hanem a berlini Oberkirchenrat nevezi ki, Németország támogatását legalábbis csak így nyerhetik el. A támogatottak között osztrák/magyar alattvalókat is találni. Magyarországnak nem célja idegen állam polgárainak beolvasztása – hangsúlyozta Tisza –, ami nem volt állítható Németországról.

⁸⁴ Újváry 1913. július 3-i levele a konventi elnökséghez, RZsL, 2. f. Külügyi ir. 55. d. 4121/1913. [ME 5447].

⁸⁵ A püspök felhívta a kormány figyelmét arra, hogy Kővári „a zsidó vallásból tért át, a minnek Bukarestben köztudomásul való jutása az akcióra könnyen rossz hatású lehetne”. Bartók György püspök 1907. június 10-i levele Wekerle Sándor miniszterelnöknek, MNL OL, K 26 ME 702. cs. 3248. 1907 XIX. t. 242. asz.

⁸⁶ A beavatkozás lehetőségét a hazai görögkatolikus román diákok beiskolázása jelentette. Kuczka Váradyhoz 1914. május 11-i levelében arról írt, hogy megnőtt az ideiglenesen Romániában munkát vállaló hazai románok száma. Ezek gyermekeit felveszik, hiszen a szülők a hazatérés szándékával az államnyelven akarják taníttatni csemetéiket, L.: MNL OL, K 26 ME 945. cs. 6930. 1912 XVIII. t. 29. asz. A román tanfelügyelet viszont éppen rájuk hivatkozva saját hatáskörben akarta megszervezni a magyar állampolgárságú tanulók ortodox hitoktatását, ami diplomáciailag a belügyekbe való beavatkozásnak számított. A református fiúiskolában a követség javaslatára a helyzetet úgy kezelték, hogy a kevés román diákot elbocsátották, noha magyar alattvalók voltak. Később azonban a román szabályzók a kötelező ortodox vallásoktatás igényét

A kölcsönös iskolai hitoktatás vitában ugyan 1911-ben már a kifáradás jelei mutatkoztak. Újváry – talán a Budapestről és a követségről kapott bírálatok hatására – egyik jelentésében békülékenyen arról írt, hogy katolikus részről nem a köznép tolja előtérbe a felekezeti szempontokat, hanem a fanatikus olasz, lengyel és belga papság.⁸⁷ S a konventi elnökség korábbi bizalomerősítő szándékkal hozott döntésének is eleget tett, amikor megküldte a miniszterelnökségnek az iskoláikban tanuló katolikus diákok névsorát, megkönnyítve ezzel hitoktatásuk megszervezését. Katolikus részről azonban nem viszonzották a gesztust, így erre a miniszterelnökség szólította fel Várady L. Árpádot, a Szent László Társulat alelnökét.⁸⁸ Ezúttal azonban Várady nem tágitott. Arra hivatkozva, hogy a saját felekezeti hitoktatásra rendelt tanulók ódzkodnak az átkíséréstől, vagy egyszerűen elszélednek az utcán, elrendelte, hogy csakis olyan reformátusok iratkozhatnak a(z esetleg közelebb fekvő) katolikus iskolákba, akik nem igényelnek református hitoktatást.⁸⁹ Az akció vezetése a véget nem érő huzakodások láttán már azt fontolgatta, hogy homogén felekezeti iskolákat teremtenek, ám a két egyház megrendszabályozását is célzó elképzelésnek az akcióra nézve is súlyos hátulütői lettek volna. (Például hogy a reformátusokkal megromlott viszonyban lévő evangélikusok nem járhatnak katolikus iskolákba, s a vidéki szórványban – elegendő tanuló hiányában – vegyes iskolák zárják be kapuikat.) Így egy új alternatíva fogalmazódott meg: a hittan oktatást tekintsék magánügynek, s a családfők iskolán kívüli foglalkozás keretében gondoskodjanak róla az elkövetkezőkben. Ezt a felfogást azonban a református fél nem tudta elfogadni, mondván, hogy a vallásérkölcsi nevelés a magyar törvények szerint nem tekinthető magánügynek.⁹⁰ A diplomáciai csatornákon „bizalmas” jelzéssel továbbított latolgtatás illetéktelenül Újváry esperes kezébe került, aki „az ő ismert gyű-

a román alattvalókra szűkítették, így ismét felvettek hazai román tanulókat is. L.: Újváry 1912. október 19-i levele a konventi elnökséghez, RZsL, 2. f. Külügyi ir. 44. d. 6923/1912.

⁸⁷ Újváry 1911. január 21-i levele a konventi elnökséghez, RZsL, 2. f. Külügyi ir. 55. d. 4492/1911. [ME 4450].

⁸⁸ Ezen kimért mondatok kíséretében: „Mivel a romániai iskolákat tulajdonképpen a magyar állam tartja fenn, s így azok mintegy állami iskolának tekintendők, meg nem engedhető, hogy ezen iskolák vallási propagandára, illetőleg egyik vagy másik felekezet növendékeinek vallásuktól való eltérítésére használtassanak fel.” Jeszenszky Sándor miniszterelnökségi államtitkár 1912. október 22-i levele Várady L. Árpádhoz, MNL OL, K 26 ME 1082. cs. Ad 1517 1912 [1062/1913]. XX. t.

⁸⁹ Pro domo, MNL OL, K 26 ME 1082. cs. 2202. 1913 XX. t. 1062. asz.

⁹⁰ És Romy Béla miniszterelnökségi államtitkár ragaszkodott a korábbi gyakorlathoz. A követség azonban éppen ezt tartotta a legrosszabb megoldásnak. A református álláspont alakításának kérésével mindezt megírták Leopold von Berchtold közös külügyminiszternek. Tisztázat, 1913. április 8., MNL OL, K 26 ME 1082. cs. 2202. 1913 XX. t. 1062. asz.

lökködő és türelmetlen modorában tette meg arra megjegyzéseit”. A tervezet szellemi gazdája, Bornemissza Gyula konzul elégtételt követelt, rámutatva, hogy a hazai törvények a román viszonyok között nem érvényesíthetők.⁹¹ Továbbá furcsállta azt is, hogy a konventi elnökség „sötétben úzótt lélekkhalászás”-t emleget a túloldalon, ám nem említi, hogy a református iskolák katolikus diákjai református hittant tanulnak, sőt e tárgyból vizsgázniuk is kell.⁹² Az eset miatt Fürstenberg herceg, bukaresti követ is tiltakozott, felvillantva annak lehetőségét, hogy a saját iskoláikból vallási okból elutasított magyar gyerekeket tömegével íratják be német vagy román iskolákba, ami súlyos csapás volna az akcióra nézve is. Végül követelte a vallásbéke fő akadályának mutakozó Újváry mielőbbi eltávolítását Bukarestből.⁹³ S ezután hiába született meg az egyezés arról, hogy adott felekezet hittanóráját eltérő vallású diák nem látogathatja, s hogy a hitoktatók keresik fel saját hitsorosaikat az eltérő felekezeti iskolákban (ajánlottan az első vagy utolsó tanórán, a „belügyekbe való beavatkozás” mellőzésével).⁹⁴ S még ha a két felekezet tanfolygelyelője végül átjáró diáklisát és órarendet cserélt is egymással,⁹⁵ áldatlan csaták után bekövetkezett az, amitől Budapest mindig óva intette a feleket: egy idegen nemzet szorításában a regáti magyarság – jórészt *exportált*, felelőtlen értelmisége⁹⁶ miatt – ismét két szembenálló világnézeti táborra szakadt.

A katolikusokkal évek óta húzódoó viták és a követségről kapott kritikák hatására a konventi elnökség vizsgálatot rendelt el annak kiderítésére,

⁹¹ Magyarországon az 1868. évi LIII. tc. és az 1894. évi XXXII. tc. lehetővé tette egy tanuló tetszés szerinti tanintézetbe történő beíratását, felekezeti hovatartozásának megtartásával. Eltérő felekezeti jellegű iskola választása esetén gyámja a hitében való neveltetésről iskolán kívül volt köteles gondoskodni, az illetékes lelkész egyetértésével. Amennyiben ezt elmulasztotta, a tanuló osztályismétlésre volt kötelezhető. Ez a gyakorlat azonban Romániában nyilvánvalóan nem volt érvényesíthető. L.: Miniszterelnökségi átirat a közös külügyminiszternek. Tisztázat, 1913. augusztus 20., MNL OL, K 26 ME 1082. cs. 5228. 1913 XX. t. 1062. asz.

⁹² Pro domo: Konzuli jelentés a másvallásúak hitoktatásáról, MNL OL, K 26 ME 1082. cs. 5228. 1913 XX. t. 1062. asz.

⁹³ Uo.

⁹⁴ Tisza István ME7342 / I.b. iktatószámú, 1913. november 13-i levele a konventi elnökséghez, RZsL, 2. f. Külügyi ir. 72. d. 6750/1913.

⁹⁵ Újváry István 1913. december 22-i levele a konventi elnökséghez, RZsL, 2. f. Külügyi ir. 72. d. 7771/1913. Végül nem lehetett sem az órarendek, sem a hitoktatók beosztása miatt az első vagy utolsó órát e célra kiaknázni, ezért a többség hazamenetele utánra tették, a reformátusoknál kora, a katolikusoknál késő délutánra. Nota bene, MNL OL, K 26 ME 1082. cs. 25. 1914 XX. t.

⁹⁶ Az egyszerű emberek – nem törődve az ideológiai törésvonalakkal – békésen megfértek az Isten házában Aknavásáron, ahol 1906 nyarán Újváry tartott istentiszteletet. 38 résztvevő jelent meg, reformátusok és katolikusok vegyesen. Újváry 1906. augusztus 22-i levele Bartók püspökhöz. Egyházlátogatási beszámoló, 5 csatolt jegyzőkönyvvel, RZsL, 2. f. Külügyi ir. 52. d. 222/1906.

hogy iskoláikban valójában miért csökken a diáklétszám. Ez azt a kérdést is magában hordozta, hogy mennyiben tehető felelőssé a rivális felekezet *lélekkalászata* a kialakult viszonyokért – a romló gazdasági helyzet miatti visszavándorlás⁹⁷ túl. A konventi küldött, Benedek Zsolt által lefolytatott vizsgálat tárgyilagos önvizsgálattá mélyült, amikor küldetését elvégezve megbízóinak a következőket jelentette: „Míg a katolikus tanítói kar igyekszik közel jutni a romániai katolikus magyarság szívéhez, [...] résztvéve bajában-örömeiben, addig a mi tanítói karunk csaknem kivétel nélkül megelégszik azzal, hogy szorosan vett iskolai tanítási kötelességének immel-ámmal, a fegyelmi szabályok kényszere alatt eleget tesz, de a romániai magyar társadalommal, annak gyermekeivel az iskolán kívül édes-keveset törődik.” Majd hozzátette, aktivitásuk (az öngazolás szándékával) leginkább „abban merült ki, hogy tanítóink a másik magyar iskola tanulóit akartá[k] elhódítani”.⁹⁸

A társadalmi életben ugyanakkor történt bizonyos előrelépés. A Protestáns Nőegylet dicséretes jótékonyági akciói (ünnepi ajándékozások, szegény tanulók felruházása) széles körben kedvező visszhangot keltettek, s a Bukaresti Protestáns Ifjúsági Egylet 1912. évi megalakulása is a nyitás jeleként értelmezhető.⁹⁹

A református egyházi infrastruktúra megújulását viszont természeti károk és hatósági rendeletek tették szükségessé. A pitești-i templom 1913-ban földrengés miatt megrepedezett, s a szószék is megbillent (ezért az istentiszteleteket az iskolában kellett megtartani), de nagy terhet rótt a gyülekezetre az egyházi ingatlanok kötelező csatornázása is. A bukaresti régi templom tetőzetét villámcsapás rongálta meg. A jelentékeny összegre rúgó teljes felújítást az épület közelgő centenáriuma (1915) is sürgette.¹⁰⁰

⁹⁷ A konventi elnökség 1913-as évről szóló beszámolójában ez áll: „Egyházközségeink [...] a lassú elnéptelenedés processzusát mutatják.” Bukarestben kb. 500, Ploiești-en 100, Brăilán 20 fő volt az apadás, ami a házasságkötések és születések számában is megmutatkozott. Degenfeld József és Baksa György 1914. május 12-i levele a konventhez, RZsL, 2. f. Külügyi ir. 56. d. 2749/1914.

⁹⁸ Benedek Zsolt konventi fogalmazó 1912. januári levele az elnökséghez, RZsL, 2. f. Külügyi ir. 72. d. 458/1912.

⁹⁹ A bukaresti evangélikus református egyházközség 1913. évi értesítője, a presbitérium kiadása, Bukarest, 1913, 6. p., RZsL, 2. f. Külügyi ir. 56. d. 4769/1914.

¹⁰⁰ Újváry István 1913. november 22-i levele a konventi elnökséghez, RZsL, 2. f. Külügyi ir. 55. d. 6946/1913. Noha a temető rendezése, bekerítése éppen befejeződött, a költségek (20 ezer lej) egy részét csak a temetőtelek egy hányadának értékesítéséből lettek fedezni.

1. tábla
Az egyházmegye 1913. évi adatai¹⁰¹

	Bukarest	Brăila	Pitești	Ploiești	Galați	Összesen
létszám	7000	200	138	300	120	7758
egyháztagok száma	325	12	29	22	3	391
születések	124	4	3	2	-	133
elhunytak	94	5	1	5	1	103
házasságok	34	2	1	-	-	37
komfirmáltak	62	-	8	14	-	84

Az apadó vidéki szórványok évi kétszeri bejárása is hozott szerény gyümölcsöket, noha az esperes sok esetben hiába fáradt el egy-egy hajdan pezsgő életű magyar közösségbe. Az egyeztetett időpontban volt hogy senkit sem talált, mert az istentiszteletnek helyt adó (evangélikus vagy katolikus) felekezet, intézmény, vagy az igazgató román hatóság mondta fel a tervezett programot. Míg az évtizedekkel korábban virágzó szászkúti gyülekezetéről Újváry kénytelen volt megállapítani, hogy a végfeloszlás fázisába jutott, ahol az omladozó imaházban összehajló hét román honosságú protestáns miatt már nem, legfeljebb a makacs ragaszkodással magyar szóra hozzájuk csapódó csángók kedvéért érdemes újólag felkeresni őket.¹⁰²

A demográfiai apállyal szemben a lokális gazdasági konjunktúra által felduzzadó új szórványok esetében viszont az intézményi feltételek kialakítása jelentett nehézséget. A Szebeni-havasok alján, a határ közeli Brezoiun, a fűrészgyár munkanálátának vonzásában új magyar gócpont alakult ki a '10-es évekre. A Bukarest felől nehezen elérhető városkába egy volt református ösztöndíjas növendékük hívására látogatott el az esperes. A gyár új magyar tulajdonosa által évek óta alkalmazott magyar munkások közül mintegy 200-an vettek részt – felekezeti hovatartozástól függetlenül – az Újváry által tartott istentiszteleten. Ez nem kis részben a körükben szétosztott magyar ima- és énekeskönyveknek, s még inkább a gyári iskola katolikus magyar tanítójának köszönhető, aki példás módon egyengette az esperes misszióját.¹⁰³ Az ígéhirdető azonban hiába emelt szót érdekükben, hogy szervezzék meg a pitești-i egyház leánygyülekezeteként a közösséget, a magyar alkalmazottak

¹⁰¹ Az adatok forrása: Degenfeld József és Baksay Sándor Gy. 1914. május 12-i beszámolója az 1913-as évről a konventhez, RZsL, 2. f. Külügyi ir. 56. d. 2749/1914.

¹⁰² Újváry 1912. június 28-i egyházlátogatási jelentése a konventi elnökséghez, RZsL, 2. f. Külügyi ir. 55. d. 4508/1912. [ME 4274].

¹⁰³ Az igei alkalmon a jelenlévők harmada (76 fő) vett úrvacsorát és 16-an komfirmáltak; L.: Uo.

létszáma egy évvel később már látványosan visszaesett.¹⁰⁴ Ahogy a megélhetés ígérete egybegyűjtötte rajaikat, ugyanúgy szórodtak szét a gazdasági recesszió vagy a tulajdonosváltás miatt a szélrózsa minden irányába.

Ha Németh Sándor esperest annak idején a szórványok elhanyagolása miatt mentették fel tisztségéből, Újváry István elmozdításának ez semmiképpen nem lehetett az oka. Eltávolítását esetében a sokak által kifogásolt összeférhetetlensége¹⁰⁵ és a román hatóságokkal való tapintatlan ügykezelése miatt kezdeményezte a bukaresti követség.¹⁰⁶ Az utóbbi vád jogossága azonban vitatható. A román igények szerinti folytonos megalkuvások, a megfelelési kényszer elutasítása s karakteres hazafias érdekvédő habitusa okozhatott kellemetlenségeket a kompromisszumokra hajló diplomatáknak, ám az engedékenység politikájának a látványos kudarca (Dél-Erdély 1916-os lerohanása) bizonyos értelemben mégis Újváryt igazolta.

A végül kegydíjjal menesztett,¹⁰⁷ vitathatatlanul elkötelezett és tevékeny esperes munkás és eredményes tíz esztendő t hagyt maga mögött. Szolgálata idején Bukarestben és a vidéki nagyvárosokban a magyar kormány támogatásával kiépült a református intézményhálózat (egy, az óvodától a varróiskoláig terjedő iskolarendszer), amely hosszas küzdelmek után pénzkezelésében is átlátható lett és anyagi háttérét tekintve is konszolidálódott; a korábbi anomáliák megszüntetésével ügykezelése rendszeressé és rendezetté vált. Végül szorosabb kontaktus jött létre a külhoni egyházmegye és egyházi főhatósága között.

Missziójának nem lebecsülendő eredményeit ugyanakkor beárnyékolja, hogy a román baksis-rendszer közegében, a Magyar Társulatban torzsalkodó tanulatlan és úrhatnám ellenfeleinek, hanyag és korrupt kollégáinak megrendszabályozása, a hivatali és számviteli fegyelem megteremtése közben kiütköztek becsvágyó, hatalmaskodásra hajló természetének torzulásai.¹⁰⁸

¹⁰⁴ Az istentiszteleten már csak 60 fővolt jelen, s 27 fő úrvacsorázott. De a maradók továbbra is igen hálásak voltak a katolikus tanító közvetítéséért és az ingyen tankönyvekért. Az apadás a szállítási gondok miatti termelés-visszafogás, minek következtében a munkások java hazaköltözött, noha a gyár kezdeményezte visszajöttüket. Újváry 1913. november 22-i egyházlátogatási jelentése a konventi elnökségnek, RZsL, 2. f. Külügyi ir. 55. d. 6946/1913. [ME 8205].

¹⁰⁵ Kuczka Ágost 1912. november 5-i emlékirata Várady L. Árpádhoz, MNL OL, K 26 ME 1082. cs. 1062. 1913 XX. t. [lásd a 6847/1912 számnál].

¹⁰⁶ Berchtold Lipót 1913. június 20-i, Újváry elmozdítására tett (szigorúan bizalmas) javaslatát Tisza István miniszterelnöknek, MNL OL, K 26 ME 1185. cs. 3951. 1913 XIX. t. külön szám.

¹⁰⁷ 2960 korona nyugdíj helyett 4000 korona kegydíjat kapott, L.: MNL OL, K 26 ME 1185. cs. 6230. 1913 XIX. t. 3951 asz.

¹⁰⁸ Az akció-ág bukaresti vezetőit is érintő erkölcsi bajok mértékéről a református felsőbbségnek nem voltak pontos ismeretei, hiszen személyi ügyekben döntően Újváry tolmácsolásában kaptak híreket. A miniszterelnökségi levél hosszú vádlajstromát

Távozása után mégis nagy úr keletkezett, amit nem is volt egyszerű megfelelő emberrel kitölteni. A konventi elnökség Tisza Istvánhoz intézett levelének indoklása szerint a lent szolgáló lelkészek „egyikét sem tarthatom sem alkalmasnak, se eléggé megbízhatónak” az esperes helyének betöltésére.¹⁰⁹ A kormányfő a főkonzulátus tájékoztatása szerint is hanyag és tapintatlan, adósságokkal küszködő¹¹⁰ Márton Árpádnak még ideiglenes kinevezésétől is elzárkózott. Ugyanebben a levelében ellenezte Újváry lakásának bérbeadását is, mivel az az iskolaépületek végleges adómentesítését veszélyeztette volna.¹¹¹ Az esperes nagyméretű lakását végül a Bukaresti Protestáns Nőegylet és a Bukaresti Protestáns Ifjúsági Egylet számára engedték át.¹¹²

A sajnálatos személyi természetű gondok természetesen az akció katolikus ágát is érintették, gondoljunk csak a tanító iskolatestvérek korábbi erkölcsi és szakmai elmarasztalására, vagy a társtalan tanítónők kifogásolt párkapcsolatainak s az általuk megfogalmazott bírálatoknak Budapestig ható visszhangjára.¹¹³ 1915-ben a felekezeti küzdelmekben karakteres álláspontot képviselő „bizalmi férfiú”, páter Tóth Zsigmond is megválni kényszerült ál-

(mely az alkoholizmus, frivol szerelmi kapcsolatok és a sápszedés változatos formáit sorolta, Újváryt is súlyosan elmarasztalva korrupciós ügyei miatt) ezért megütközéssel fogadták. A szűkszavú vádak helyett bővebb tájékoztatást és bizonyítékokat vártak. A külügyminisztérium viszont azt a választ adta, hogy az esetek Bukarestben közismertek (a magyar és a román sajtó is foglalkozott velük) és azokat a követségi és konzulátusi alkalmazottak is igazoltnak tartják. A miniszterelnökségi referens feljegyzése szerint ügyüket a nyilvánosságra kerülés miatt már eltussolni nem lehet, csak fegyelmivel mozdíthatóak el. Tárgy: konventi elnökség az akció református vezetőivel szemben emelt vádakról, ill. tisztázata a közös külügyminiszternek, 1914. jún. 18./21., MNL OL, K 26 ME 1081. cs. 4446. 1914 XIX. t. 27. asz.

¹⁰⁹ Degenfeld József világi és Antal Gábor lelkészi konventi elnök Tisza István kormányfőhöz intézett 1913. október 7-i levele, MNL OL, K 26 ME 1185. cs. 6748. 1913 XIX. t. 3951. asz.

¹¹⁰ Miniszterelnökségi fogalmazvány a közös külügyérminiszternek, 1914. június 18–21., MNL OL, K 26 ME 1081. cs. 4446. 1914 XIX. t. 27. asz. A levélben az áll, hogy a lelkész nem tartja meg óráit, alkoholizál, s 1000 lejjel tartozik a gyülekezetnek.

¹¹¹ Tisza István 1913. december 20-i levele a konventi elnökséghez, RZsL, 2. f. Külügyi ir. 55. d. 7758/1913. [ME 8398 I.b.]. A telekadó-mentesség feltétele volt ugyanis, hogy a kulturális célt szolgáló ingatlan után semmilyen hasznot ne húzzon a tulajdonos. Az esperes természetbeni tanítói lakásokként hasznosítva viszont a lakbértámogatási kiadásokat csökkenthette.

¹¹² Degenfeld József és Baksay Sándor Gy. 1914. május 12-i levele a konventhez, RZsL, 2. f. Külügyi ir. 56. d. 2749/1914.

¹¹³ Ebben az ügyben főszerep jutott a 6 évig jól teljesítő katolikus tanítónőnek, Fáy Rózának, akinek Márton Árpád református lelkésszel volt viszonya (s későbbi házastársa kedvéért „hitehagyottá” vált). Vélhetőleg a két egyház eltérő életfelfogásával és intézményi gyakorlatával szembesülve az akcióban többedmagával a felekezeti kapcsolatokban „zavart keltő” „alaptalan vádaskodások” részese lett. Miniszterelnökségi belső feljegyzés (N. B.), MNL OL, K 26 ME 1121. cs. 6624. 1914 XX. t. 28. asz.

lásától, miután szegény rokonainak támogatása örvén 6000 koronás adósságot halmozott fel Bukarestben.¹¹⁴

A külföldi alkalmaztatás személyes próbáinak elhordozását lényegében a magasabb javadalmazás sem tudta megkönnyíteni. Igaz, a hazai szolgálatban természetes korpótlékot a papi személyek, a családi pótlékot a református lelkészek és a tanítóság a regáti szolgálatban csak 1913-ban nyerték el.¹¹⁵ Általános adó- és fizetésrendezés 1914-ben történt, ám a nyugdíjjogosultság kiterjesztése 1915-re toldott, s ekkor az akció minden alkalmazottja és családtagjai számára vasúton kedvezményes utazást biztosítottak.¹¹⁶

A takarékos gazdálkodásnak (és bizonyára a kormányzat jóindulatának is) eredménye, hogy 1914-ben elkezdődött a megrongálódott bukaresti református templom- és a parókiaépület felújítása,¹¹⁷ miközben kitört az emberiség addigi legpusztítóbb háborúja.

A világháború és az összeomlás

Az 1914-es esztendő nehezen ellensúlyozható fejleménye volt, hogy a román főváros minden református férfi tanítója katonai behívóparancsot kapott.¹¹⁸ Az apadó gyülekezetek eltartóképességének megrendülése miatt a vidék lelkészi posztok némelyike is megüresedett. Koncz István pótlására Brăilán már nem lelkészt, csupán Varga Lajos pitești-i levitát alkalmazták, kinek helyére Kányádi Béla lépett. Bukarestben a többeket érintő személyi botrányban a vád tanújaként fellépő Kocsis János¹¹⁹ helyett Kállay Kálmán kapott segédlelkészi megbízatást. Miközben Újváry eltávolítása és Koncz brăilai állásának megszűnése óta az egyetlen felszentelt református lelkész működött csak a Regátban.¹²⁰

¹¹⁴ Noha elmozdítását a miniszterelnökség kezdeményezte – amúgy hasznos szolgálatát elismerve –, mégis közbenjárt hazai munkáltatása érdekében a hercegprímásnál, s a pap végül Újbarson kapott állást. Miniszterelnökségi fogalmazvány Csernoch János hercegprímásnak, 1915. március 17., MNL OL, K 26 ME 1039. cs. 843. 1915 XVIII. t.

¹¹⁵ Pro domo a konventi elnökség 1913. évi jelentéséből, MNL OL, K 26 ME 1185. cs. 4448. 1914 XIX. t.

¹¹⁶ Degenfeld József világi és Baksa Sándor lelkészi elnökök 1915. május 22-i levele a konventhez, RZsL, 2. f. Külügyi ir. 56. d. 2382/1915.

¹¹⁷ Degenfeld József konventi elnök levele Tisza István miniszterelnökhöz, 1915. július 8., MNL OL, K 26 ME 1185. cs. 2422. 1915 XIX. t.

¹¹⁸ Uo.

¹¹⁹ Uo. A követség munkatársai különben visszaigazolták a vádakat. Miniszterelnökségi magyar nyelvű fogalmazvány a közös külügyérminiszternek, 1914. június 18–21., MNL OL, K 26 ME 1081. cs. 4446. 1914 XIX. t. 27. asz.

¹²⁰ Degenfeld József főgondnok 1914. november 2-i levele a kormányfőhöz, MNL OL, K 26 ME 1121. cs. 8197. 1914 XX. t. 28. asz.

A református egyházvezetés minden alkalmat megragadott, hogy szóvá tegye Újváry hiányát. Részben az évi két vizitáció elmaradása és ennek következtében a vidéki gyülekezetekről szóló tájékoztató jelentések nélkülözése miatt.¹²¹ Újváry iskolafelügyelői feladatkörét a háború időszakában végül is a bukaresti leányiskola igazgatónője, Vadas Anna látta el, jó eredménnyel.¹²²

A harsány háborús uszítás, a sűrűsödő inzultusok sokakat arra indítottak, hogy fizikai biztonságuk érdekében román állampolgárságért folyamodjanak. S ily módon az is elkerülhetőnek tűnt, hogy egy ellenséges állam polgáraiként konfiskálják sok törődéssel megszerzett vagyonkájukat. Akik így döntöttek, nem is sejtették, milyen hányattatásokban lesz része a Regátban maradóknak.

Az 1916. júniusi Bruszilov-offenzíva után bekövetkező román *orvtámadás* az akciót csaknem derékba törte. A lelkészeket, levitákat és az iskolaszolgákat még a hadműveletek előtt internálták.

A protestáns tanítónők egy csoportját több hetes kerülővel Orosz- és Svédországon át a külügyminisztérium különvonatával menekítették haza.¹²³ A menekültek elhelyezése és álláshoz juttatása nem várt nehézségeket okozott, hiszen a román invázió elől Erdélyből is tanítók ezrei húzódtak az ország belsejébe, így pedagógusokból csakhamar túlkínálat mutatkozott.

A kint maradtok illetményét a holland nagykövetségen keresztül tervezték eljuttatni a címzetetteknek, s diplomáciai csatornákon kísérletet tettek a fogságba vetettek kiszabadítására is.¹²⁴ A román katonai parancsnokság ugyan két hónap múltán elengedte a fogvatartottakat, de többeket később újra internáltak.¹²⁵

Kállay és Márton hamarosan katonai behívót kaptak és tábori lelkészeként működtek. Utóbbi azonban a központi hatalmak ellentámadását és

¹²¹ Degenfeld József világi és dr. Kenessey Béla lelkészi elnök beszámoló jelentése a református konventnek, 1916. május 22., MNL OL, K 26 ME 1185. cs. 1982. 1916 XIX. t.

¹²² MNL OL, K 26 ME 1039. cs. 2555. 1915 XIX. t.

¹²³ Vadas Anna igazgatónő, Kőváriné, Hadnagy Imréné és Jakab Ilona tanítónő, valamint Jung Irma óvónő a hányattatásai ellenére még szerencsésnek mondhatta magát a kinn rekedtekhez képest. L.: Degenfeld József és Kenessey Béla 1917. május 16-i jelentése az Egyetemes Konventnek, RZsL, 2. f. Külügyi ir. 56. d. 1626/1917.

¹²⁴ Várady L. Árpád 1916. október 2-i levele Tisza Istvánnak, MNL OL, K 26 ME 1121. cs. 3293. 1916 XX. t. 3040. asz.

¹²⁵ Kányádi Béla pitești-i levitát 1916. augusztus 30-án internálták Jalomica (Ialomița) megyébe. Szabadon bocsájtása után vonaton tilos volt utaznia. Szolgálati helyére visszajutva az istentiszteleteket december 3-án kezdhette el, míg a tanítást egy hónappal később, 1917. január 6-án indította újra 19 diákkal. Tőle tudjuk, hogy Bereczki Jánost, Varga Lajost és Szász Istvánt újra internálták a román hatóságok. Kányádi Béla 1917. január 20-i levele a konventi elnökséghez, MNL OL, K 26 ME 1121. cs. 464. 1917 XX. t.

győzelmeit követően visszatért állomáshelyére.¹²⁶ Márton a gyülekezet háborús hányattatásairól hosszú jelentésben számolt be a konventi elnökségnek: a frissen renovált templomot német repülőbomba-találat érte, ezért a fiúiskola emeleti termében tartották az istentiszteleteket. (Amely zsúfolásig megtelt aggódó asszonyokkal és gyerekekkel.) A bukaresti magyarok szinte mindegyike gyászolt és nélkülözött, s a bajt a testvéregyházi kapcsolatoknak köszönhetően csak a holland követség segélyei és Papp Béla konzulátusi ügyvivő támogatása enyhítették, valamint Stojanovich báró civil segélyakciója. A román hadsereg rekvirálásai és a fosztogatások miatt a híveknek már a mozgósításkor szinte mindenük odalett.¹²⁷ Ploiești-en a templomépítési alap önmegtartóztató takarékosággal szerzett értékpapírjait egyszerűen lefoglalták.¹²⁸ A kalandos úton hazamenekített Vadas Anna igazgatónőtől viszont a református oktatásügyi irattárat kobozták el, ami a pénzügyi elszámolást is csaknem lehetetlenné tette.¹²⁹ Az iskolákat és parókiákat az átvonuló csapatok katonai célokra használták, s több városban a magyar tanintézetek kétszer-háromszor is gazdát cseréltek. A református tanodák közül a bukaresti leányiskolát kezdetben kocsiállomásnak használták,¹³⁰ majd a románok kifosztották (a padokat elhordták, a könyveket az udvaron szétszórták), az iskolaszolgát kilakoltatták. Hogy aztán kórházként használhassák, az épületet kimeszelték és bevezették a villanyáramot is. A központi hatalmak ellentámadása után falai között mégis 200 hannoveri katona talált átmeneti otthonra. A fiúiskola annyiban szerencsésebb volt, hogy a padokat nem vitték el. Ám mint kémeik és internáltak szálláshelyét, az ablakait lemeszelték. Az óvodát, az igazgatói lakást és a kantint teljesen kifosztották, a tornaterem felszerelése jórészt eltűnt.¹³¹ A katolikusok központi iskolájában a Román Vöröskereszt kórházát rendezték be. A leány- és polgári iskola épületébe viszont a szegedi katonai tar-

¹²⁶ A konventi elnökség jelentése 1916-ról Esterházy Móric miniszterelnöknek, 1917. május 16., MNL OL, K 26 ME 1185. cs. 2726. 1917 XIX. t.; a konventi elnökség 1917. május 16-i levele az Egyetemes Konventhez, RZsL, 2. f. Külügyi ir. 56. d. 1626/1917.

¹²⁷ Márton Árpád tábori lelkész 1917. március 19-i levele a konventi elnökséghez, RZsL, 2. f. Külügyi ir. 73. d. 1251/1917.

¹²⁸ Bereczki János (ekkor) pitești-i levita jelentése a konventi elnökségnek, 1919. november 21., RZsL, 2. f. Külügyi ir. 43. d. 747/1919.

¹²⁹ Degenfeld József konventi világi elnök levele Tisza Istvánhoz, 1916. október 28., MNL OL, K 26 ME 1081. cs. 3664. 1916 XIX. t. Az időközben Kállayval házasságra lépő igazgatónő csak emlékezetből tudott számadást készíteni. Ezek szerint 6113 lej 50 bani kiadást jelentett, ami 1,2349-es árfolyamon 7550 koronával terhelte meg a költségvetésben a romániai református egyházmegye segélyalapja rovatot.

¹³⁰ Kállayné Vadas Anna 1917. július 8-i levele a konventi elnökséghez, RZsL, 2. f. Külügyi ir. 73. d. 2697/1917.

¹³¹ Márton Árpád tábori lelkész 1917. március 19-i levele a konventi elnökséghez, RZsL, 2. f. Külügyi ir. 73. d. 1251/1917.

talék kórház költözött.¹³² Brăilán és Giurgiun az iskolákat kifosztották és megrongálták, Ploiești-en a református iskola berendezése a beszállásolások miatt elpusztult.¹³³

A gazdátlanul maradt egyházi tulajdon herdálását, fosztogatását a külügyminisztérium is jelentette,¹³⁴ ami ellen a román hatóságok által kilakoltatott gondnokok (vagy családtagjaik) megbízásával, őrző-védő szolgálatával próbáltak védekezni.¹³⁵

A központi hatalmak győzelmei után kezdődhetett a hónapokra megbénult magyar intézmények anyagi konszolidációja és a személyi feltételek újbóli megteremtése. A bevonulatásokkal ugyanis a gyülekezetek nemcsak legaktívabb tagjaikat veszítették el, de távollétükkel az önfenntartáshoz szükséges adományok, bevételek is megcsappantak. A jelentős pénzromlás és politikai bizonytalanság miatt azonban sokan nem vállalták a visszatérést.

Kállayné Vadas Anna igazgatóhelyettes 1917 tavaszán tért vissza Bukarestbe, ahol sanyarú állapotokat talált.¹³⁶ 1917 júliusában 293 protestáns és 711 katolikus tanulót mutatott ki a megszállt román fővárosban, miközben az előző tanévben még összesen 1258-an voltak. Ráadásul sok tanuló családjában az apák még valahol az orosz ellenőrzés alatt álló Moldvában voltak internálva. De a pedagógusok is sokat nélkülöztek.¹³⁷

A református vidéki iskolák közül a pitești-i állt talpra a legkorábban (Kányádi Béla már 1917 januárjában tanított), a jelentős kárt szenvedett ploiești-i viszont csak október derekán. A leghosszabb megszállást elszenvedő Brăilán viszont Varga Lajos levita csak 1918 tavaszán tudott munkába állni.¹³⁸ Nem meglepő, hogy a háború utolsó évében éppen itt volt a legna-

¹³² Leitgeb Imre császári-királyi polgári biztos 1917. július 14-i jelentése Esterházy Móric miniszterelnöknek, MNL OL, K 26 ME 1121. cs. 2601. 1917 XX. t. 1265. asz.

¹³³ MNL OL, K 26 ME 1121. cs. 1868. 1917 XX. t. 1265. asz.

¹³⁴ Miniszterelnökségi kivonat (N. B.), Ottokar Czernin volt bukaresti követ (1913–1916), külügyminiszter 1917. márciusi leveléből, MNL OL, K 26 ME 1121. cs. 823. 1917 XX. t. 464. asz.

¹³⁵ Márton Árpád tábori lelkész 1917. március 19-i levele a konventi elnökséghez, RZsL, 2. f. Külügyi ir. 73. d. 1251/1917. Ploiești-en Kovács Zsigmond gyülekezeti gondnok az egyházi javak védelmére egy asszonyt fogadott fel, L.: Pro domo, MNL OL, K 26 ME 1121. cs. 3322. 1917 XX. t. 1265. asz.

¹³⁶ A Voivoda utca 50. alatti lányiskolában katonákat és néhány padot, széket, szemléltető eszközt talált, s egy harmóniumot, mindezt megrongálva. A vízvezetékek, a vécék használhatatlanok voltak. A mennyezeti lécek, kiszedhető gerendák feltűzelve, a vaskályhák eltűntek. A bukaresti konzul (olvashatatlan) 1917. május 18-i levele a konventi elnökséghez (május 26-i másolat), RZsL, 2. f. Külügyi ir. 73. d. 1915/1917.

¹³⁷ Leitgeb Imre császári-királyi polgári biztos 1917. július 14-i jelentése Esterházy Móric miniszterelnöknek, MNL OL, K 26 ME 1121. cs. 2601. 1917 XX. t. 1265. asz.

¹³⁸ A pitești-i Kányádi Béla ügybuzgalmaért a Polgári Hadi Érdemkereszt III. fokozatát nyerte el. A konventi elnökség 1918. április 17-i jelentése Wekerle Sándor kormányfőnek, MNL OL, K 26 ME 1185. cs. 2211. 1918 XIX. t.

gyobb arányú a diáklétszám csökkenése, így a varróiskola meg is szűnt.¹³⁹ A súlyos ellátási gondok miatt nem tudták újjászervezni a napköziket sem, ezért jutányos áron kenyeret és gyümölcsöt próbáltak kialkudni a hatóságoktól, hogy a 7-8 órán át az iskolában tartózkodó diákok némi táplálékhoz jussanak.¹⁴⁰

A ploiești-i iskola levita-tanítója, Bereczki János hosszú veszteséglistával ostromolta a bukaresti Kárrendezési Hivatalt. Az igények végül nagyrészt teljesíthetetlenek maradtak.¹⁴¹

Mint ismeretes, a háború végkimenetele a központi hatalmakkal kötött bukaresti békét többszörösen felülírta. A győztesekhez csapódó Románia a maga részéről pontot kívánt tenni a regáti magyar oktatás végére. A katolikus iskolaépületeket a francia és román hatóságok bezáratták és lefoglalták.¹⁴² A református intézmények zárva tartásáról pedig 1918/19 telén a tüzelőanyag-hiány „gondoskodott”. Ekkor már postaforgalom sem volt a két ország között.¹⁴³

A háború menetében az Egyesült Államok beavatkozása nyomán beállt fordulat a romániai titkos nemzetgazdálkodási programot is elsöpörte. A regáti protestáns egyház szervezésének vetése ugyan szárba szökött, de a folytatás már teljességgel bizonytalanná vált. Csupán a református akció-ág vonatkozásában született egyezség az egyházi és világi hatóságok között: az ifjú Kállay Kálmán eszéki lelkész (emelt összegű) esperesi előterjesztéséről.¹⁴⁴ A

¹³⁹ A 30,6%-os visszaesés kiugróan magas a többi magyar intézményhez viszonyítva. Katolikus iskolastatistikák 1918 év végén, MNL OL, K 26 ME 1185. cs. 3517 1918 XVIII. t.

¹⁴⁰ A konventi elnökség 1918. július 20-i levele a kormányfőhöz, MNL OL, K 26 ME 1186. cs. 3245. 1918 XX. t.

¹⁴¹ A ploiești-i iskola különösen megrongálódott, 61 méteres kerítését feltűzelték, s még a paplakban is beszállásolt katonák állomásoztak. Bereczki János 1918. május 10-i levele a konventi elnökségnek, RZsL, 2. f. Külügyi ir. 42. d. 1930/1918. Ráadásul 1918 szeptemberében mind az iskolába, mind a templomba be is törtek, L.: RZsL, 2. f. Külügyi ir. 42. d. 4089/1918.

¹⁴² Várady L. Árpád 1919. február 15-i levele Berinkey Dénes kormányfőhöz, MNL OL, K 26 ME 1210. cs. 2172. 1919 XV. t. / 601. fol. 2/XV. 2172.

¹⁴³ Kállay Kálmán Bukarestben tartózkodó nejétől kapta értesüléseit. 1919. február 1-jén Pozsonyban kelt levelét Degenfeld József csatolta a miniszterelnökségnek küldött 1919. február 11-i jelentéséhez, MNL OL, K 26 ME. 1210. cs. 1158. 1919 XVI. t.

¹⁴⁴ A konventi elnökség 1918. április 17-i jelentésében ismételtlen kérte Wekerle Sándor kormányfő hozzájárulását az esperes-kérdés megoldásához, L.: MNL OL, K 26 ME 1185. cs. 2211. 1918 XIX. t. A kérést konkrét személyi és pénzügyi javaslattal a konvent világi elnöke néhány hét múlva megismételte. A korábban Kállaynak ajánlott 4000 koronás fizetéséhez képest a lelkész Szlavóniában már 10-12 000 koronás jövedelemmel bírt, így magasabb beosztásban ennél magasabb összeget kellett kínálni számára. Degenfeld József 1918. június 17-i levele Wekerle Sándorhoz, MNL OL, K 26 ME 1185. cs. 2617. 1918 XIX. t. 1918 őszén a konzulátus is támogatólag foglalt állást a

menekülés ösztöne vagy a gazdaállam politikai szándékai szerint azonban a személyi feltételek drámai gyorsasággal megváltozhattak. És változtak is.

A békealku és határ-átszabások viszonyai között már csak az egyházi építmények kőfalai álltak szilárdan Brăilán, Galați-on, Ploiești-en, Pitești-en. S a román fővárosban: a belvárosi Calvineum a régi nevén Lutherana u. 13./b. (Știrbei Vodă 9.) és a Șoseaua Viilor 97. szám alatt, amelyek – beleértve a katolikus intézményeket – továbbra is igazodási pontul szolgáltak több tízezer gyanakvással szemlélt *hazátlan* magyar számára.

kérdésben, de takarékosági és személyi okokból Márton Árpád visszahívása mellett javasolták a kissé fiatalnak tartott Kállay esperesi megbízását, L.: Pro domo, MNL OL, K 26 ME 1185. cs. 3980. 1918 XIX. t. 2617. asz.